

Osebnostne značilnosti predšolskih otrok s težavami v socialnem prilagajanju

MAJA ZUPANČIČ

TINA KAVČIČ

Univerza v Ljubljani

Filozofska fakulteta

Oddelek za psihologijo

Aškerčeva 2

SI-1000 Ljubljana

maja.zupancic@ff.uni-lj.si

POVZETEK

V prispevku sva se osredotočili na osebnostne značilnosti predšolskih otrok s težavami na treh področjih socialnega prilagajanja v kontekstu vrtca, t. j. na področju socialne kompetentnosti, vedenja ponotranjenja in pozunanjenja. Mame, očeti in vzgojiteljice so ocenili osebnostne značilnosti triletnih otrok s pomočjo Vprašalnika individualnih razlik med otroki (Halverson idr., 2003). Vzgojiteljice so izpolnile še Vprašalnik o socialnem vedenju otrok (LaFreniere idr., 2001), s pomočjo katerega lahko prepoznamo otroke s težavami na področjih socialne kompetentnosti, ponotranjenja in/ali pozunanjenja. Postopek sva ponovili po enem letu, ko so bili otroci stari štiri leta. Podatke sva analizirali v okviru pristopov, osredotočenih na dimenzije in na otroka. Rezultati kažejo, da so težave pri socialnem prilagajanju v vrtcu med triletnimi otroki v precejšnji meri prehodne, starost otrokove vključitve v vrtec pa je eden izmed pomembnih dejavnikov, ki prispeva k tem težavam, zlasti k težavam ponotranjenja. Ugotavljava tudi, da se osebnostne značilnosti otrok na ravni dimenzij in tipov razlikovalno povezujejo z otrokovim težavnim vedenjem. Te povezave so višje in vzdolžno bolj dosledne znotraj istega konteksta (vrtec) kot med konteksti (doma, v vrtcu). Poleg tega so zveze, ki sledijo iz na otroka osredotočenega pristopa, manj očitne kot tiste, ki temeljijo na variacijah posameznih osebnostnih dimenzijah. Na splošno so tri- in štiriletniki, ki so jih starši in vzgojiteljice zaznavali kot bolj nesprejemljive, značilno pogosteje izražali težave pozunanjenja kot njihovi bolj sprejemljivi vrstniki, pri nizko ekstravertnih in čustveno nestabilnih otrocih obeh starosti pa so bile pogosteje prisotne težave ponotranjenja. Nizko socialno kompetentnost v vrtcu so izražali tudi tisti otroci, ki so jih vzgojiteljice v primerjavi z vrstniki zaznale kot manj vestne-odprte in manj ekstravertne-čustveno stabilne.

Ključne besede: predšolski otroci, osebnostne dimenzije, osebnostni tipi, socialna kompetentnost, težave ponotranjenja, težave pozunanjenja

ABSTRACT

PERSONALITY CHARACTERISTICS OF PRE-SCHOOL CHILDREN WITH PROBLEMS IN SOCIAL ADAPTATION

The contribution has focused on personality characteristics of pre-school children with problems in three domains of social adaptation within the pre-school context, i.e. social competence, internalising and externalising behaviour. Mothers, fathers and pre-school teachers rated three-year-olds' personality characteristics using the Inventory of Child Individual Differences (Halverson et al., 2003). The teachers also reported on social adjustment of these children employing the Social Competence and Behavior Evaluation Scale (LaFreniere et al., 2001) which enables an identification of children with problems in social competence, internalising and externalising behaviour. The procedure was repeated one year later when the children were four years old. The data was analysed following the trait- and the child-centred approach. The results suggest that social adaptation problems in three-year-olds are predominantly transitional and that the child's age of entry to pre-school contributes to problem behaviour, especially to internalizing problems. The findings also show differential associations between children's personality characteristics (at the trait as well as at the type level) and their problem behaviour in pre-school. The relations within the same context (pre-school) were stronger and longitudinally more consistent than were the links across contexts (home, pre-school) and the associations obtained from the child-centred approach were weaker than those revealed by the trait-centred approach. In general, three- and four-year-olds who were perceived more disagreeable by their parents and teachers exhibited more externalising problems than their more agreeable peers, while the three- and four years old children scoring low on extraversion and high on neuroticism displayed more internalising problems in comparison to their more extraverted and emotionally stable age mates. Low social competence was also suggested in children who were, compared to their counterparts, rated as less conscientious-open and less extraverted-emotionally stable by their teachers.

Key words: pre-school children, personality dimensions, personality types, social competence, internalising problems, externalising problems

Uvod in predstavitev problema

Z vprašanjem, katere otrokove temperamentne/osebnostne značilnosti se povezujejo z razvojnimi izidi in, v kolikšni meri te značilnosti napovedujejo otrokov nadaljnji razvoj, so se ukvarjali avtorji razmeroma redkih empiričnih študij. V literaturi zasledimo zlasti malo poročil, ki temeljijo na merah otrokovih značilnosti, izhajajočih iz petfaktorskega modela osebnosti (Prinzle idr., 2004). V zadnjih desetih letih so raziskovalci na področju razvoja otrokove osebnosti (npr. Digman in Shmelyov, 1996; Halverson idr., 2003; Lamb, Chuang, Wessels, Broberg in Hwang, 2002; Mervielde, Buyst in De Fruyt, 1995; Mervielde in De Fruyt, 1999, 2002; Zupančič in Kavčič, 2003, 2004a, 2005a) navedli več precej trdnih dokazov v prid predpostavki, da lahko celo pri otrocih v obdobju zgodnjega otroštva opazimo izraznost osebnostnih potez, označevalcev petih splošnih dimenzij osebnosti (ali vsaj njihovih predhodnikov), ekstravertnosti, sprejemljivosti, vestnosti, nevrtoicizma in odprtosti (McCrae in Costa, 1997). Na podlagi t.i. pristopa prostih opisov (glej Kohnstamm, Halverson, Mervielde in Havill, 1998)

sta skupini avtorjev razvili dva nova merska pripomočka za ocenjevanje tistih individualnih razlik med otroki, ki jih otroku pomembni odrasli zaznavajo kot najbolj očitne (t.j. *Hierarhični osebnostni vprašalnik za otroke – HiPIC*, Mervielde in De Fruyt, 1999 in *Vprašalnik individualnih razlik med otroki – ICID*, Halverson idr., 2003). Pri preverjanju konvergentne veljavnosti novih osebnostnih mer za otroke so avtorji preučevali sočasne povezave med otrokovo osebnostjo in individualnimi razlikami v različnih prilagojenih/neprilagojenih vedenjih (npr. De Fruyt, Mervielde in van Leuween, 2002; Halverson idr., 2003; Zupančič in Kavčič, 2004a), nekateri tudi edinstvene sočasne in vzdolžne prispevke otrokove osebnosti k individualnim razlikam v prilagajanju/težavam v prilagajanju (Prinzie idr., 2004; Slobodskaya, 2004; Zupančič in Kavčič, 2004b, 2005b, v tisku; Zupančič, Podlesek in Kavčič, v tisku).

Rezultati predhodnih raziskav, ki so temeljile na povezavah med robustnimi merami otrokove osebnosti in kakovostjo njegovega prilagajanja, se večinoma nanašajo na velike, starostno zelo heterogene vzorce otrok (Halverson idr., 2003; De Fruyt idr., 2002; Slobodskaya, 2004), šolske otroke (Ehrler, Evans in McGhee, 1999; Lamb idr., 2002; Prinzie idr., 2004) in le izjemoma na starostno homogene skupine predšolskih otrok (Zupančič in Kavčič, 2003, 2004a, b, 2005b, v tisku). Avtorji teh študij nasplošno ugotavljajo, da se nevroticizem povezuje z vedenjem ponotranjenja, nesprejemljivost in ekstravertnost z vedenjem pozunanjenja, vestnost in odprtost pa kažeta negativne zveze s katerimkoli manj prilagojenim vedenjem. Poleg tega so ekstravertnost, vestnost, sprejemljivost in odprtost ter nizek nevroticizem v povprečju bolj značilni za socialno prilagojene kot za manj prilagojene otroke različnih starosti.

Temperament in prilagajanje v zgodnjem otroštvu

Avtorji, ki so preučevali učinke otrokovih značilnosti na sočasne ali kasnejše razvojne izide so se večinoma osredotočali na temperamentne poteze (npr. Belsky, Friedman in Hsieh, 2001; Caspi in Silva, 1995; Eisenberg idr., 1995, 1997, 2001; Fabes idr., 1999; Rothbart in Bates, 1998). Temperamentne značilnosti naj bi namreč predstavljale zgodnji substrat za kasnejši razvoj osebnosti (npr. Ahadi in Rothbart, 1994; Graziano, Jensen-Campbell in Sullivan-Logan, 1998). Zgodnji pokazatelji otrokovih temperamentnih značilnosti so dosledno napovedovali otrokovo socialno delovanje, tako sočasno kot vzdolžno (npr. Eisenberg idr., 1997, 2001). Visoka raven negativnega čustvovanja in nizka raven vztrajanja pozornosti naprimer napovedujeta nizko socialno kompetentnost že pri malčkih (Belsky idr., 2001). Predšolski otroci, ki so dispozicijsko nagnjeni k negativnemu čustvovanju (anksiozni, jezljivi, razdražljivi), se negativno in intenzivno odzivajo na dogodke, stvari in ljudi ter imajo nizko sposobnost uravnavanja svoje pozornosti, kažejo zlasti omejene socialne spretnosti, so manj priljubljeni med vrstniki kot tisti, ki so manj nagnjeni k doživljanju in izražanju negativnih čustev in imajo več nadzora nad svojo pozornostjo in vedenjem (Eisenberg idr., 1995). Otrokova neobvladljivost v zgodnjem otroštvu se specifično povezuje s kasnejšimi težavami pozunanjenja (Rothbart in Bates, 1998), podobno kot negativno čustvovanje, nizka sposobnost uravnavanja pozornosti, čustev in vedenja (Eisenberg idr., 2000). Temperamentna plašnost in vedenjska inhibicija pa se v zgodnjem otroštvu povezuje z otrokovim vedenjem ponotranjenja (Coplan in Rubin, 1998). Prav tako so otroci med četrtilim in osmim letom starosti, ki kažejo težave ponotranjenja, v povprečju bolj nagnjeni k doživljanju in izražanju žalosti, imajo nizko izraženo sposobnost uravnavanja pozornosti in niso impulzivni (Eisenberg idr., 2001).

Ker obstaja možnost, da temperamentne mere napovedujejo otrokovo socialno prilagajanje/težave v prilagajanju delno zaradi tega, ker so si pogosto nekatere postavke pri temperamentnih in vprašalnikih vedenja podobne (morda merijo iste konstrukte), so K.

S. Lemery, M. J. Essex in N. A. Smider (2002) iz vzdolžne napovedne analize vedenja na podlagi temperamenta izločile učinek prekrivajočih se postavk. Nasplošno sicer velja, da temperament vključuje normativni razpon odzivanja, vedenjske lestvice pa disfunkcionalne, pretirane, neprilagojene vzorce odzivov. To pa nujno ne pomeni, da tudi različni merski pripomočki popolnoma jasno diskriminirajo med obema konstruktoma. V eni izmed analiz, v kateri so prej navedene avtorice prekrivanje temperamentnih in simptomatskih konstruktov vedenja ugotavljale empirično preko pristopa več ocenjevalcev, se je npr. 9% postavk na temperamentnih vprašalnikih prekrivalo s simptomatskimi vedenji, 23% postavk na lestvicah vedenja pa s temperamentnimi pokazatelji. Ko so odstranile prekrivajoče se postavke iz analize, to praktično ni imelo nobenega učinka na velikost vzdolžnih povezav med otrokovimi temperamentnimi značilnostmi in pokazatelji socialne prilagodjenosti, kar pomeni, da zveze med temperamentom in vedenjem niso obstajale zaradi nerazdružljivosti obeh konstruktov. Povezave med temperamentom in prilagojenim/težavnim vedenjem bi nasplošno lahko razložili z dvema modeloma, ki se nujno ne izključujeta: (a) temperament in prilagojeno/težavno vedenje sta sicer kakovostno različna, a medseboj povezana pojava, pri čemer temperament predstavlja dejavnik tveganja ali pa varovalni dejavnik, ki prispeva h kasnejšem razvoju vedenjskih simptomov ali njihovi odsotnosti. Vedenjske težave se lahko razvijajo tudi neodvisno, pri tem pa temperament pomembno prispeva k poteku, stopnji in trajanju težav; (b) temperament in prilagojeno/težavno vedenje sta različni manifestaciji istih procesov, pri čemer simptomi/zelo prilagojeno vedenje enostavno predstavljajo ekstreme temperamentnih potez.

Osebnost in prilagajanje v zgodnjem otroštvu

V Sloveniji smo vzdolžno preučevanje povezav med temperamentom starostno homogenih skupin predšolskih otrok in razvojnimi izidi na področju otrokovega socialnega prilagajanja/težav razširili z raziskovanjem napovedne vrednosti osebnostnih dimenzij v otrokovem kasnejšem socialnem prilagajanju. Pri tem smo uporabljali pristop več ocenjevalcev ter na dimenzije (Zupančič in Kavčič, 2004b, 2005b, v tisku) in na otroka osredotočni pristop (Zupančič in Kavčič, 2004b; Zupančič idr., v tisku). Na dimenzije osredotočni pristop se ukvarja s preučujem razlik med posamezniki po posameznih značilnostih (npr. osebnostnih dimenzijah), ki predstavljajo enote analize. Na posameznika osredotočni pristop pa kot enoto upošteva konfiguracijo različnih značilnosti pri posamezni osebi (npr. Block, 1995; De Fruyt idr., 2002; pregled v Zupančič, 2004). Predmet preučevanja v okviru tega pristopa je odkrivanje organizacije različnih značilnosti pri posamezniku in načina, po katerem se določene organizacije osebnostnih značilnosti (tipi osebnosti) razlikujejo med ljudmi (Caspi in Silva, 1995; Hart, Atkins in Fegley, 2003; Mervielde in Asendorpf, 2000).

V okviru na dimenzije osredotočenega pristopa so matine in očetove ocene tri- in štiriletnih otrok sočasno napovedovale otrokovo socialno vedenje v vrtcu (Zupančič in Kavčič, 2004b, 2005b). Najbolj dosledne napovedi (poročila obeh ocenjevalcev, ob različnih časih merjenja) so bile ugotovljene glede otrokovih teženj k vedenju pozunanjenja. Pri tri- in štiriletnikih, ki so jih starši ocenili kot bolj nesprijemljive (z močno voljo, nagnjenostjo k negativnem čustvovanju, izraženim antagonizmom) in čustveno stabilne (nizka socialna plašnost, nizko izražen strah/negotovost) so vzgojiteljice v vrtcu opazile več jezljivosti, egoističnega in agresivnega vedenja v odnosu do vrstnikov in več nasprotovnosti do odraslih (vedenje pozunanjenja) kot pri njihovih vrstnikih, pri katerih so starši zaznali manj nesprijemljivosti in čustvene stabilnosti. Matine ocene triletnikove čustvene stabilnosti in nestabilnosti so napovedovale vzgojiteljičino oceno otrokove socialne kompetentnosti in vedenja ponotranjenja (bolj izražena potrtost, ne-

zaupljivost, manj vključevanja v vrstniško skupino, manj samostojnosti v odnosu do vzgojiteljice) leto dni kasneje, očetova poročila o triletnikovi čustveni nestabilnosti in nesprejemljivosti pa vzgojiteljičino oceno vedenja ponotranjenja in pozunanjenja, ko so bili isti otroci stari štiri leta.

Otrokove osebnostne značilnosti so tako sočasno kot vzdolžno in ne glede na to, kdo jih je ocenil (mama, oče ali vzgojiteljica), mnogo bolje napovedovale otrokovo socialno prilagajanje v vrtcu kot njegov spol, starost ob vstopu v vrtec ter strukturne (izobrazba staršev, število otrok v družini, vrstni red otrokovega rojstva) in procesne spremenljivke (mamine in očetove strategije otrokove socializacije) družinskega okolja. Višjo napovedno vrednost kot starševe ocene otrokovih osebnostnih značilnosti so imela poročila vzgojiteljic (Zupančič in Kavčič, 2004b, v tisku), kar ni presenetljivo, saj so vzgojiteljičine ocene otrokovih osebnostnih in vedenjskih značilnosti temeljile na vsakdanjem opazovanju otrok v istem kontekstu (vrtec). Pri tem se je napaka istega ocenjevalca pojavila le v primeru napovedi otrokovega vedenja ponotranjenja, zaradi katere je bila napovedna moč ocene otrokovega nevroticizma (čustvene nestabilnosti) na vedenje ponotranjenja precenjena. Vendar je bila tudi ob nadzoru te napake napoved z vzgojiteljičine ocene višja od napovedne moči iste otrokove značilnosti, ocenjene s strani staršev (Zupančič in Kavčič, 2004b). Triletnike, ki so jim vzgojiteljice pripisale več vestnosti in odprtosti ter manj nesprejemljivosti, so po enem letu ocenile kot bolj socialno kompetentne v primerjavi z njihovimi manj vestnimi, odprtimi in bolj nesprejemljivimi vrstniki. Med manj ekstravertnimi in čustveno stabilnimi otroki so leto kasneje opazile več vedenja ponotranjenja kot med otroki, ki so bili v starosti tri leta bolj ekstravertni/čustveno stabilni. Pri bolj nesprejemljivih, nekoliko bolj ekstravertnih in čustveno stabilnih triletnikih pa so vzgojiteljice poročale o pogostejšem vedenju pozunanjenja kot pri otrocih, ki so jim pred letom dni pripisale manj nesprejemljivosti, ekstravertnosti in čustvene stabilnosti (Zupančič in Kavčič, 2004b, v tisku).

Tudi v kontekstu tipološkega pristopa so se pokazale diferencialne povezave med pripadnostjo otrok posameznim tipom osebnosti in merami prilagojenega/težavnega vedenja. Rezultati različnih raziskav, ki temeljijo na uporabi: (a) različnih merskih pripomočkov za ocenjevanje otrokove osebnosti; (b) različnih metod za identifikacijo osebnostnih tipov; (c) podatkov, pridobljenih v različnih deželah, pri različno starih ciljnih otrocih in preko ocen različnih ocenjevalcev; in (č) različnih pokazateljev otrokovega vedenja kot kriterijske spremenljivke, kažejo na precejšnjo doslednost smeri povezav med tipi osebnosti in zunanji korelati otrokovega vedenja. Prožni otroci (npr. Asendorpf, Borkenau, Ostendorf in van Aken, 2001; Hart idr., 2003; Hart, Hofmann, Edelstein in Keller, 1997) in mladostniki (npr. Asendorpf in van Aken, 1999; Caspi, 2000; Robins, John, Caspi, Moffitt in Stouthamer-Loeber, 1996), za katere so značilni razmeroma visoka izraznost ekstravertnosti, sprejemljivosti, vestnosti in odprtosti ter nizek nevroticizem, v povprečju dosegajo nizke rezultate na lestvicah ponotranjenja in pozunanjenja težav. Za otroke/mladostnike s pretiranim nadzorom (visok nevroticizem in nizka ekstravertnost) so značilne težnje k izražanju vedenja ponotranjenja, za posameznike s pomanjkljivim nadzorom (nizka sprejemljivost in vestnost, razmeroma visoka ekstravertnost) pa težnje k vedenju pozunanjenja. O podobnih sklepih poročajo De Fruyt in sodelavca (2002), ki so kot prvi identificirali osebnostne tipe pri otrocih na podlagi nove mere (HiPIC) za ocenjevanje otrokove osebnosti. Med prožnimi desetletniki so odrasli zaznali značilno manj težavnega vedenja kot med tistimi s pretiranim in pomanjkljivim nadzorom. Slednji so bili v povprečju najvišje ocenjeni glede vedenja pozunanjenja, otrokom s pretiranim nadzorom pa so odrasli pripisali razmeroma največ vedenja ponotranjenja.

Slovenske raziskovalke smo tipizacijo izvedle s podatki o mlajših otrocih (tri- in štiriletnih), ki smo jih pridobile na podlagi neodvisnih poročil otrokovih mam in očetov preko drugega merskega pripomočka za ocenjevanje otrokove osebnosti (Zupančič in Kavčič, 2004b; Zupančič idr., v tisku), *Vprašalnika individualnih razlik med otroki* (Halverson idr., 2003). Prožne triletnike so njihove mame in očetje zaznali kot ekstravertne, vestne, sprejemljive in čustveno stabilne, njihove vzgojiteljice pa so tem otrokom v primerjavi z otroki, uvrščenimi v druge tipe osebnosti, pripisale najvišjo raven socialne kompetentnosti v vrtcu ter nizko raven težavnega vedenja. Preostala dva tipa osebnosti med triletniki sta bila podobna tipu s pretiranim in s pomanjkljivim nadzorom, predvsem glede izraznosti vestnosti pa sta od njiju tudi razlikovala. Tako so bile npr. za svojeglave otroke značilne razmeroma visoka ekstravertnost, vestnost in čustvena stabilnost ter razmeroma visoka nesprejemljivost. Glede socialnega vedenja v vrtcu so se svojeglavi triletniki od svojih vrstnikov razlikovali predvsem v večji pogostosti vedenja pozunanjenja. Najštevilčnejša skupina triletnikov (povprečni tip osebnosti) je po profilu osebnostnih dimenzij spominjala na tip osebnosti s pretiranim nadzorom, vendar so se vse povprečne ocene dimenzij (izražene v z -vrednostih) nahajale v zazponi $\pm 0,5 SD$ (Zupančič idr., v tisku). Povprečni tip osebnosti sta sestavljali dve podskupini, in sicer otroci z manj zaželenim osebnostnim profilom (nizka ekstravertnost, vestnost in ekstravertnost z z -vrednostmi blizu $-0,5 SD$ ter visoka nesprejemljivost z z -vrednostjo blizu $0,5 SD$) in zadržani otroci (razmeroma nizka ekstravertnost, ostale značilnosti pa izražene povprečno, t.j. z z -vrednostmi blizu 0) (Zupančič, Podlesek in Kavčič, 2005). Obe podskupini otrok s povprečnim profilom sta po ocenah vzgojiteljic pogosteje izražali vedenje ponotranjenja in manj socialne kompetentnosti kot prožni in svojeglavi otroci, zadržani triletniki so tudi redkeje izražali vedenje pozunanjenja od njihovih svojeglavih vrstnikov (Zupančič idr., 2005; v tisku). Strukturno tipi osebnosti niso bili visoko stabilni v časovnem obdobju enega leta, posledično je bila razmeroma nizka tudi individualna stabilnost pripadnosti tipu osebnosti, vsekakor pa značilno višja od slučajne. Ko so bili otroci stari štiri leta, so bili osebnostno prožni ocenjeni kot socialno kompetentni, z redko izraženimi vedenji ponotranjenja in pozunanjenja. Povprečni otroci so bili prav tako socialno kompetentni, z redkimi vedenji ponotranjenja, vendar so pogosteje kot otroci z drugimi tipi osebnosti izražali vedenje pozunanjenja. Štiriletniki z manj zaželenim osebnostnim profilom pa so bili najmanj socialno kompetentni in so izražali več vedenja ponotranjenja v primerjavi s prožnimi in povprečnimi štiriletniki (Zupančič in Kavčič, 2004b).

Problem

Zgoraj navedene analize povezav med otrokovimi osebnostnimi značilnostmi in prilagojenim/težavnim vedenjem so zajemale celotne skupine ciljnih otrok, katerih rezultati na merjenih spremenljivkah so varirali v širokem razponu. V pričujočem prispevku sva se osredotočili na manjšo skupino otrok, ki so izražali težave v socialnem prilagajanju, t.j. na otroke, katerih rezultati na pokazateljih socialne kompetentnosti, ponotranjenja in pozunanjenja vedenja so se uvrstili v spodnjih 10% porazdelitve pri standardizacijskem vzorcu slovenskih predšolskih otrok. To naj bi bili otroci s povečanim tveganjem za razvoj različnih motenj oz. otroci s težavami v socialnem prilagajanju. Najprej sva ugotavljali, (a) kolikšni odstotki tri- in štiriletnikov kažejo težave na področjih socialne kompetentnosti, vedenja ponotranjenja in pozunanjenja in kolikšni so odstotki otrok z multplimi težavami. Te otroke sva (b) po izraznosti posameznih osebnostnih dimenzij primerjali z njihovimi vrstniki, ki na preučevanem področju socialnega prilagajanja niso kazali težav. Na ta način sva ugotavljali, po katerih

osebnostnih značilnostih se otroci s težavami v prilagajanju razlikujejo od večine otrok, ki teh težav nimajo. Poleg tega sva preučevali, (c) ali otroci s težavami v prilagajanju pogosteje pripadajo določenemu tipu osebnosti v primerjavi z otroki brez težav. Pri tem sva predpostavljali, da se prvi značilno redkeje uvrščajo v prožni tip osebnosti kot otroci, ki ne kažejo težav v socialnem prilagajanju. Ker so rezultati predhodnih raziskav na dimenzionalni ravni pokazali, da se s socialnim prilagajanjem triletnih otrok povezuje tudi njihova starost ob vstopu v vrtec (Zupančič in Kavčič, 2004c, v tisku), sva (č) v analizah upoštevali tudi ta dejavnik. Predpostavili sva, da bodo otroci, ki so se v vrtec vključili pozno (okoli tretjega leta starosti), pogosteje dosegli kritične rezultate ($P10$ oz. $T37$) pri ocenah socialne kompetentnosti in vedenja ponotranjenja kot njihovi vrstniki, ki so začeli vrtec obiskovati prej. Za slednje pa sva predpostavili, da bodo, v primerjavi s prvimi, pogosteje ocenjeni v kritičnem območju pri vedenju pozunanjenja.

Metoda

Udeleženci

V vzdolžni študiji z enim ponovljenim merjenjem je bilo v ciljni vzorec triletnikov vključenih 350 otrok ($M_{\text{starost}} = 37,9$ mesecev; $SD_{\text{starost}} = 2,4$ mesecev), ki so vsaj dva meseca obiskovali enega izmed 17 vrtcev, izbranih v različnih slovenskih regijah. Vzgojiteljice so podale podatke o 337 otrocih, od tega so mame in očetje ocenili značilnosti 318 otrok. Leto dni kasneje, ko so bili isti otroci stari štiri leta, so vzgojiteljice ocenile 349 otrok, od teh pa so jih 300 ocenili tudi njihovi starši. Ob obeh časih merjenja so bili otroci v ciljnem vzorcu enakomerno zastopani po spolu. Ena vzgojiteljica je ob prvem in drugem merjenju ocenila od enega do petnajst otrok, 23% otrok pa je v obdobju enega leta zamenjalo vzgojiteljico. Ob prvem in drugem merjenju sta jih torej ocenjevali različni vzgojiteljici.

Sestava vzdolžnega vzorca ciljnih otrok in njihovih staršev ob prvem merjenju je prikazana v tabeli 1. Otrokov spol se ni značilno povezoval z njegovo starostjo ob vstopu v vrtec, nižje izobražene mame in očetje pa so svoje otroke vključili v vrtec prej kot višje izobraženi starši.

Tabela 1: Sestava vzorca otrok po spolu, starosti ob vstopu v vrtec in izobrazbi staršev

	Starost ob vstopu v vrtec			Test primerjav
	15 mesecev ali manj (zgodnji vstop)	16 do 30 mesecev (srednji vstop)	31 mesecev ali več (pozni vstop)	
Otroci				
Spol				
Deklice	49	53	47	$CC = 0,09; p > 0,05$
Dečki	49	38	50	
Starši				
Izobrazba v letih (M)				
Mame	12,4	12,7	13,4	$F_{2,283} = 5,60;$ $p < 0,01$
Očetje	12,0	12,1	12,8	$F_{2,283} = 3,77;$ $p < 0,05$

Opomba. CC = Koeficient kontingentnosti; F = F razmerje; p = raven pomembnosti.

Pripomočki

Osebnostne značilnosti

Mame, očetje in vzgojiteljice ciljnih otrok so, neodvisno od drug drugega, otrokove osebnostne značilnosti ocenili s pomočjo slovenske oblike (Zupančič in Kavčič, 2004a) *Vprašalnika individualnih razlik med otroki (VIRO; orig. ICID, Halverson idr., 2003)*. *VIRO* je starostno in kulturno decentriran pripomoček za ocenjevanje otrokove osebnosti, sestavljen iz 108 opisov posameznih značilnosti (postavk), ki jih ocenjevalec, glede na zaznano izraznost pri otroku, oceni s pomočjo sedemstopenjske ocenjevalne lestvice (*1 = mnogo manj prisotna kot pri večini otrok njegove starosti; 7 = mnogo bolj kot pri večini*). Postavke se združujejo v 15 notranje zanesljivih lestvic, ki predstavljajo osebnostne poteze srednje ravni. Te so: usmerjenost k dosežku, raven dejavnosti, antagonizem, ugodljivost, obzirnost, odkrenljivost, strah/negotovost, inteligentnost, negativno čustvovanje, odprtost za izkušnje, organiziranost, pozitivna čustva, socialna plašnost, sociabilnost in močna volja (Halverson idr., 2003).

Pri vzorcih slovenskih tri-, štiri- in petletnikov, ki so jih ocenili njihovi starši, so te poteze tvorile štiri razmeroma neodvisne osebnostne dimenzije, predhodnike velikih pet osebnostnih dimenzij. Dimenzije osebnosti predšolskih otrok so ekstravertnost (kombinirani faktor ekstravertnosti, odprtosti in nekaterih lestvic, ki označujejo sprejemljivost), vestnost, nevroticizem in nesprejemljivost (Zupančič in Kavčič, 2004a, 2005a; Zupančič, Sočan in Kavčič, v recenziji). Ekstravertnost so sestavljale lestvice pozitivnih čustev, obzirnosti, sociabilnosti, ravni dejavnosti, odprtosti in ugodljivosti. V dimenzijo vestnosti so se uvrščale lestvice organiziranosti, odkrenljivosti (obratno), usmerjenosti k dosežku in inteligentnosti. Dimenzijo nevroticizma sta tvorili lestvice strahu/negotovosti in socialne plašnosti, dimenzijo nesprejemljivosti pa lestvice močne volje, negativnega čustvovanja in antagonizma. Vse navedene dimenzije so, ne glede na starost ciljnih otrok, notranje zanesljive (koeficienti α , ki temeljijo na maminih ocenah znašajo od 0,79 do 0,91 in tisti, ki izhajajo iz očetovi ocen, se gibljejo med 0,79 in 0,92), časovno stabilne v obdobju enega (Pearsonovi r znašajo od 0,58 do 0,73 za mamine in od 0,52 do 0,71 za očetove ocene) in dveh let (med 0,57 in 0,69 za mamina ter med 0,53 in 0,66 za očetova poročila o otroku) (Zupančič in Kavčič, 2005a; Zupančič idr., v recenziji). Prav tako je komponentna struktura štirih dimenzij kongruentna med ocenami mam in očetov ter skozi otrokovo razvojno obdobje med tretjim in petim letom starosti. Vsi ugotovljeni koeficienti kongruentnosti so bili višji od 0,98 (Zupančič in Kavčič, 2004b, 2005a; Zupančič idr., v recenziji). Ko so osebnostne značilnosti istih otrok ocenjevale njihove vzgojiteljice, je 15 osebnostnih potez srednje ravni tvorilo manj diferencirano komponentno strukturo. Z analizo glavnih komponent, ki ji je sledila Varimax rotacija, so bile izločene tri osebnostne dimenzije, ekstravertnost-čustvena stabilnost (sociabilnost, raven dejavnosti, strah/negotovost – obrnjeno in socialna plašnost – obrnjeno), vestnost-odprtost (ugodljivost, usmerjenost k dosežku, obzirnost, organiziranost, pozitivna čustva, inteligentnost, odprtost in odkrenljivost – obrnjeno) ter nesprejemljivost (močna volja, negativno čustvovanje in antagonizem) (Zupančič in Kavčič, 2004a). Tri dimenzije so bile notranje zanesljive skozi otrokovo razvojno obdobje od treh do petih let (α od 0,79 do 0,92), časovno stabilne (r od 0,53 do 0,63) in kongruentne (vsi koeficienti so bili višji od 0,98) (Zupančič in Kavčič, 2004a, 2005a; Zupančič idr., v recenziji).

Ocene skladnosti med različnimi ocenjevalci na ravni dimenzij in osebnostnih potez srednje ravni so bile dobljene v dveh neodvisnih vzdolžnih študijah slovenskih predšolskih in mlajših šolskih otrok (Kavčič, 2004; Zupančič in Kavčič, 2004a, 2005a).

Primerjava korelacijskih vzorcev med maminimi in očetovimi ocenami otrok kaže na visoko stopnjo skladnosti na obeh ravneh analize in skozi čas/starost ciljnih otrok (na ravni dimenzij so Pearsonovi r znašali od 0,62 do 0,79). Skladnost na ravni potez srednje ravni med ocenami mam in vzgojiteljic ter očetov in vzgojiteljic je bila večinoma zmerna, za redke poteze nizka, skladnost med mamami in vzgojiteljicami pa nekoliko višja od skladnosti med očeti in vzgojiteljicami. Vsi korelacijski koeficienti so bili statistično pomembni vsaj na 5% ravni tveganja ob katerikoli starosti ciljnih predšolskih otrok (Zupančič in Kavčič, 2005a). Za oceno konvergentne in diskriminativne veljavnosti lestvic srednje ravni in dimenzij osebnosti so Halverson in sodelavci (2003) uporabili mere temperamenta in vedenjskih težav. Temperamentna impulzivnost kot jo merimo z *Revidirano lestvico ocene temperamenta* (Martin in Bridger, 1999) in nizek prizadevni nadzor (ena izmed mer na *Vedenjskem vprašalniku za otroke*, Rothbart, Ahadi, Hershey in Fisher, 2001) sta se najmočneje povezovala z antagonizmom, odkrenljivostjo, negativnim čustvovanjem in močno voljo. Temperamentna inhibicija (Martin in Bridger, 1999) in pozitivna čustva (Rothbart idr., 2001) so se dosledno povezovala z ekstravertnostjo oz. z rezultati na odgovarjajočih lestvicah srednje ravni (Halverson idr., 2003). Vedenjske težave (rezultati na *Čeklisti vedenjskih težav*, Quay, 1987) so se negativno povezovali z lestvicami srednje ravni, ki tvorijo dimenziji vestnosti in sprejemljivosti, osebnostne težave na tej čeklisti pa so se povezovala z otrokovimi rezultati na lestvicah socialne plašnosti in z nizkimi rezultati na tistih lestvicah, ki sestavljajo dimenzijo ekstravertnosti (Halverson idr., 2003).

Socialno vedenje

Vzgojiteljice so socialno vedenje otrok v vrtcu ocenjevale s pomočjo vprašalnika *Socialno vedenje otrok (SV-O; LaFreniere, Dumas, Zupančič, Gril in Kavčič, 2001)*, ki je standardiziran na reprezentativnem vzorcu slovenskih otrok, starih od dve in pol do osem let. Za uporabo v Sloveniji je bil prirejen po *Vprašalniku socialne kompetentnosti in ocene vedenja* (LaFreniere in Dumas, 1995a), z njim pa ocenjujemo socialno kompetentnost, značilnosti čustvenega izražanja in socialnega prilagajanja otrok. *SV-O* je sestavljen iz 80 postavk o otrokovem vedenju, vsako postavko ocenjevalec, ki otroka dobro pozna, oceni na šeststopenjski ocenjevalni lestvici ($1 =$ posamezno vedenje se skoraj nikoli ne pojavi; $6 =$ skoraj vedno). Postavke se združujejo v osem temeljnih oz. štiri sestavljene lestvice, vsako temeljno lestvico pa sestavlja 10 postavk. Od tega se pet postavk nanaša na uspešno prilagajanje in pet na težave pri prilagajanju. Tri temeljne lestvice opisujejo otrokov značilen način čustvenega izražanja, tri se nanašajo na kakovost njegovih interakcij z vrstniki in dve na njegov odnos z vzgojiteljico. V analizah sva avtorici pričujočega prispevka upoštevali pokazatelje otrokovega socialnega vedenja v vrtcu na treh sestavljenih lestvicah, in sicer *Socialna kompetentnost*, *Težave ponotranjenja* in *Težave pozunanjenja*. Lestvica socialne kompetentnosti vključuje seštevek otrokovih rezultatov na pozitivnih polih (uspešno prilagajanje) vseh osmih temeljnih lestvic (veselje, zaupljivost, strpnost, vključevanje, mirnost, prosocialnost, sodelovanje in samostojnost). Lestvico ponotranjenja težav sestavljajo negativni poli (težave pri prilagajanju) štirih temeljnih lestvic (potrtost, anksioznost, osamljenost in odvisnost), Lestvico pozunanjenja težav pa negativni poli preostalih štirih temeljnih lestvic (jeza, agresivnost, egoizem in nasprotovanje).

Koeficienti notranje zanesljivosti upoštevanih sestavljenih lestvic znašajo od 0,85 do 0,95, koeficienti njihove retestne zanesljivosti od 0,74 do 0,89, koeficienti časovne stabilnosti od 0,73 do 0,90 in koeficienti skladnosti med ocenjevalci od 0,69 do 0,89. Sestavljene lestvice so se izkazale kot primerno konvergentno in diskriminativno veljav-

ne (LaFreniere idr., 2001) in so sočasno napovedovale otrokov socialni položaj v vrstniški skupini. Socialno kompetentni otroci so bili v povprečju najbolj priljubljeni med vrstniki v vrtcu, otroci s pogostejšim vedenjem ponotranjenja so bili razmeroma največkrat prezrti v skupini, otroci s težnjo k pozunanjenju težav pa so bili razmeroma največkrat zavrnjeni s strani vrstnikov (Zupančič, Gril in Kavčič, 2001). Za opredelitev težav na področju socialne kompetentnosti, težav ponotranjenja in pozunanjenja uporabljamo 10% kriterij (LaFreniere in Dumas, 1995a, b; LaFreniere idr., 2001). Pri otrocih, ki dosegajo rezultate pod 10. percentilom se namreč močno poveča tveganje za razvoj motenj zlasti, če take rezultate dosegajo na sestavljenih lestvicah. Za *SV-O* so v priložniku prikazani percentilni rangi in normalizirane *T*-vrednosti, ki temeljijo na surovih rezultatih, dobljenih na standardizacijskem vzorcu slovenskih predšolskih otrok (LaFreniere idr., 2001). Kot otroke s težavami na kateremkoli izmed treh obravnavanih področij socialnega prilagajanja (lahko tudi na več področjih, t.i. multiple težave) sva tako upoštevali tiste otroke, katerih surovi rezultat na katerikoli izmed treh sestavljenih lestvic se je uvrščal v *P10* ali manj oz. v *37T* ali manj.

Postopek

V prispevku predstavljamo del rezultatov, pridobljenih ob prvih dveh vzdolžnih merjenjih v okviru raziskave z naslovom *Vpliv vrtca na otrokov razvoj in njegovo uspešnost v šoli*. Ob prvem merjenju smo povabili k sodelovanju 18 naključno izbranih vrtcev v različnih slovenskih regijah. Od tega je s sodelovanjem soglašalo 17 vrtcev. Vzgojiteljice v oddelkih s triletnimi otroki so pred prvim merjenjem staršem otrok v njihovih oddelkih razdelile prošnje za sodelovanje v raziskavi. Večina staršev je vzgojiteljicam vrnila podpisana soglasja in na podlagi tega so bili vključeni v vzdolžni vzorec.

Mame in očeti ciljnih otrok, ki so soglašali s sodelovanjem, so pri vzgojiteljicah svojih otrok dobili kuverte, ki so vsebovale dva vprašalnika *VIRO* (po eden za vsakega starša) in navodila za izpolnjevanje *VIRO* s prošnjo, naj mama in oče pri postavkah tega vprašalnika svojega otroka ocenita neodvisno. Starši so izpolnjene vprašalnike vrnil vzgojiteljicam po približno tednu dni. Vzgojiteljice so za ocenjevanje vsakega ciljnega otroka prejele po dva vprašalnika (*VIRO* in *SV-O*) in ustna navodila za izpolnjevanje. Z otrokom, ki naj bi ga ocenjevale, so v skupini v vrtcu delale kontinuirano vsaj dva meseca. Testatorji so po preteku enega do dveh tednov v vrtcih zbrali vse vprašalnike, ki so jih izpolnili starši in vzgojiteljice. Enak postopek smo ponovili čez eno leto, ko so bili otroci stari štiri leta. Starši so lahko takrat prekinili s sodelovanjem v raziskavi, če so tako želeli, vendar jih je velika večina sodelovala tudi drugič.

Rezultati

Odstotki otrok s težavami v socialnem prilagajanju

Od 337 triletnih otrok, ki so jih njihove vzgojiteljice ocenile s pomočjo *Vprašalnika socialnega vedenja (SV-O; LaFreniere idr., 2001)*, jih je glede na slovenske norme otrokovega vedenja v vrtcu 10,4% izražalo težave na področju socialne kompetentnosti. Pri 8,6% otrok so bile izražene težave ponotranjenja in pri 7,7% težave pozunanjenja. Nekoliko nižji so bili odstotki triletnikov, pri katerih so se pojavljale težave na več področjih socialnega prilagajanja, saj je 6,5% otrok kazalo težave ponotranjenja in nizko socialno kompetentnost, pri 2,7% otrok se se težave pozunanjenja pojavljale skupaj z nizko socialno kompetentnostjo, 1,5% otrok je hkrati izražalo težave

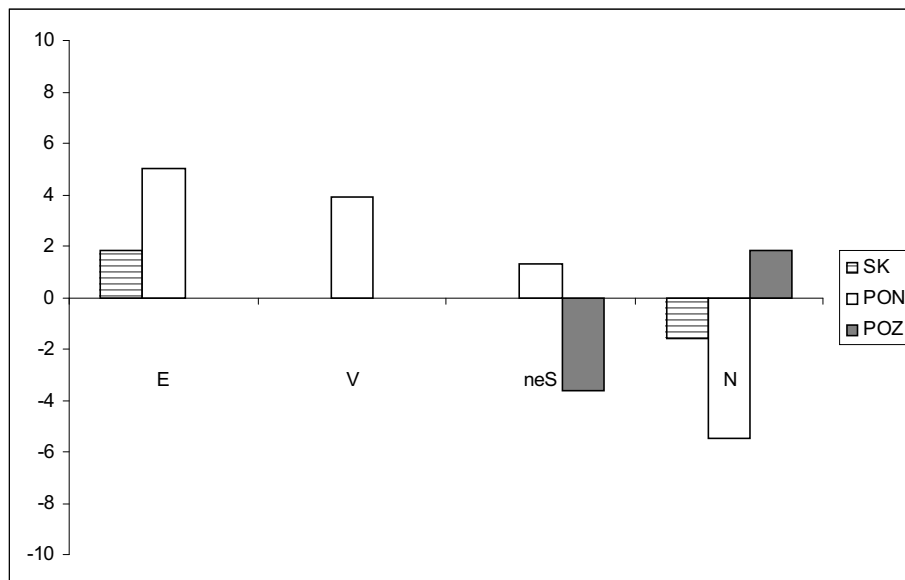
ponotranjenja in pozunanjenja, 2,7% triletnikov pa je kazalo težave na vseh treh področjih socialnega prilagajanja. Torej so vzgojiteljice za 22,3% ciljnih otrok ob prvem času merjenja podale ocene socialne kompetentnosti (nizko socialno kompetentni otroci in tisti, ki so poleg nizke socialne kompetentnosti izražali težave še na drugih področjih socialnega prilagajanja), ki so se uvrščale v 10. percentil glede na standardizacijski vzorec slovenskih predšolskih otrok na tej sestavljeni lestvici *SV-O*. Ob upoštevanju sopojavnosti težav na ostalih področjih je 19,3% triletnikov kazalo težave ponotranjenja, 14,5% pa težave pozunanjenja. Ostali triletniki (59,9%) niso izražali težav na nobenem izmed treh preučevanih področij socialnega vedenja v vrtcu.

Izmed 349 štiriletnikov, ki so po letu dni ponovno sodelovali v raziskavi, jih 71,1% ni izražalo nikakršnih težav v socialnem prilagajanju v vrtcu. Odstotki otrok z izraženimi težavami na kateremkoli od posameznih področij socialnega prilagajanja so bili nižji kot pred letom dni. Tako je bilo 9,2% štiriletnikov ocenjenih nizko na področju socialne kompetentnosti, 6% jih je kazalo težave ponotranjenja in 7,2% težave pozunanjenja. Tudi sopojavljanje težav na različnih področjih je bilo manj pogosto med štiriletniki kot ob prvem merjenju, ko so bili otroci stari tri leta. 2,6% štiriletnikov je imelo težave na področju socialne kompetentnosti in vedenja ponotranjenja, 1,1% je bilo nizko socialno kompetentnih s težavami pozunanjenja, 2% otrok je kazalo težave ponotranjenja in pozunanjenja, 0,9% pa težave na vseh treh področjih. Ob upoštevanju otrok, ki so imeli težave na več področjih socialnega prilagajanja hkrati, je 13,8% štiriletnikov izražalo težave na področju socialne kompetentnosti, 11,5% na področju ponotranjenja in 11,2% na področju pozunanjenja težav.

Vzdolžni načrt študije je omogočil tudi ugotavljanje stabilnosti ocene težavnega vedenja pri otrocih po posameznih področjih socialnega vedenja oz. sopojavnosti težavnega vedenja na več področjih hkrati. Izmed 337 otrok, katerih socialno vedenje v vrtcu so vzgojiteljice ocenile pri treh in štirih letih starosti, jih 48,7% ob obeh časih merjenja ni kazalo težav v prilagajanju na nobenem od treh preučevanih področij. 2,4% otrok je ob obeh časih merjenja izražalo težave le na področju socialne kompetentnosti, 3,3% le na področju vedenja ponotranjenja in 1,8% le na področju vedenja pozunanjenja. 2,1% ciljnih otrok je pri treh in štirih letih starosti kazalo nizko socialno kompetentnost in težave ponotranjenja, po en otrok pa nizko socialno kompetentnost in težave pozunanjenja oz. težave na vseh treh področjih socialnega prilagajanja. Noben otrok ni ob obeh časih merjenja kazal težav ponotranjenja in pozunanjenja hkrati.

Težave v socialnem prilagajanju in osebnostne dimenzije

V nadaljevanju sva ugotavljali povezanost težav v socialnem prilagajanju z osebnostnimi značilnostmi otrok, kot so jih ocenili njihovi starši in vzgojiteljice. V prvem sklopu analiz sva preverjali povezanost med težavami v socialnem prilagajanju in osebnostnimi dimenzijami z nizom enosmernih analiz varianc. Pri tem sva ugotavljali tudi velikost razlik v ocenah osebnostnih dimenzij, ki so jih o otrokih podali njihovi starši in vzgojiteljice, in sicer med otroki s težavami in tistimi brez težav v socialnem prilagajanju (socialna kompetentnost, težave ponotranjenja in pozunanjenja). V analizo sva vključili agregatne starševske ocene otrokove osebnosti, t.j. povprečje ocen, ki so jih podali mame in očeti istih otrok. Uporaba agregatnih ocen je smiselna vsaj zaradi treh razlogov: (a) zmanjšanje števila spremenljivk; (b) agregatne ocene so bolj zanesljive od ocen posameznih ocenjevalcev (npr. Deater-Deckard in Plomin, 1999); (c) napovedna veljavnost ocen osebnostnih značilnosti je večja, če uporabimo ocene več ocenjevalcev, ki ciljnega posameznika dobro poznajo (Kenrick in Funder, 1988).

Slika 1. Razlike v osebnostnih dimenzijah (ocena staršev) med triletniki brez težav in s težavami v socialnem prilagajanju: velikost (v %) in smer učinka.

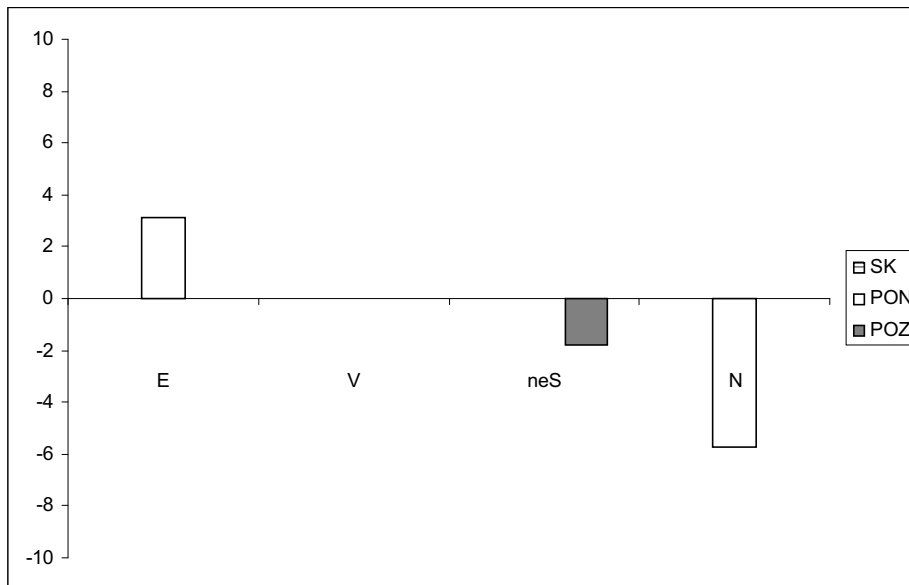
Opombe. Velikost učinka je izražena v odstotkih pojasnjene variance. Pozitiven učinek nakazuje višje povprečne ocene določene osebnostne dimenzije pri otrocih brez težav v prilagajanju kot pri otrocih s težavami.

SK = skupina otrok brez težav na področju socialne kompetentnosti v primerjavi z nizko kompetentnimi otroki (vključeni so tudi otroci s sopojavljajočo težavo na drugem/drugih področjih); PON = otroci brez težav ponotranjenja v primerjavi z otroki s težavami ponotranjenja (vključeni so tudi otroci s sopojavljajočo težavo na drugem/drugih področjih); POZ = skupina otrok brez težav pozunanjenja v primerjavi z vrstniki s težavami pozunanjenja (vključeni so tudi otroci s sopojavljajočo težavo na drugem/drugih področjih).

E = ekstravertnost; V = vestnost; neS = nesprejemljivost; N = nevroticizem (čustvena nestabilnost).

Glede na starševske ocene osebnostnih dimenzij triletnikov se otroci brez težav od tistih s težavami na področju socialne kompetentnosti razlikujejo v izraznosti osebnostnih dimenzij ekstravertnosti in nevroticizma (glej sliko 1; vse $df = 1, 316$). Starši so triletnike brez težav na področju socialne kompetentnosti v povprečju ocenili kot bolj ekstravertne ($F = 5,77$; $p < 0,05$) in manj čustveno nestabilne (dimenzija nevroticizma) ($F = 5,15$; $p < 0,05$) od nizko socialno kompetentnih otrok. Triletne otroke, ki na podlagi ocen vzgojiteljic niso imeli težav ponotranjenja, so starši v povprečju ocenili višje na dimenzijah ekstravertnosti ($F = 16,51$; $p < 0,01$), vestnosti ($F = 12,83$; $p < 0,01$) in nesprejemljivosti ($F = 4,08$; $p < 0,05$) ter nižje na dimenziji nevroticizma ($F = 18,22$; $p < 0,01$), kot otroke, uvrščene v skupino s težavami ponotranjenja. Otroke brez težav pozunanjenja so starši zaznali kot manj nesprejemljive ($F = 11,70$; $p < 0,01$) in manj čustveno stabilne ($F = 5,75$; $p < 0,05$) od otrok s tovrstnimi težavami v socialnem prilagajanju. Glede na Cohenovo (1988) opredelitev velikosti učinka (izražen v η^2 X

100) do 5,8% kot majhnega, od 5,9% do 13,7% kot zmernega ter večjega od 13,8% kot velikega, je velikost učinka pripadnosti skupini (otroci z/brez težav) za vse opisane statistično pomembne razlike v osebnosti triletnikov majhna.

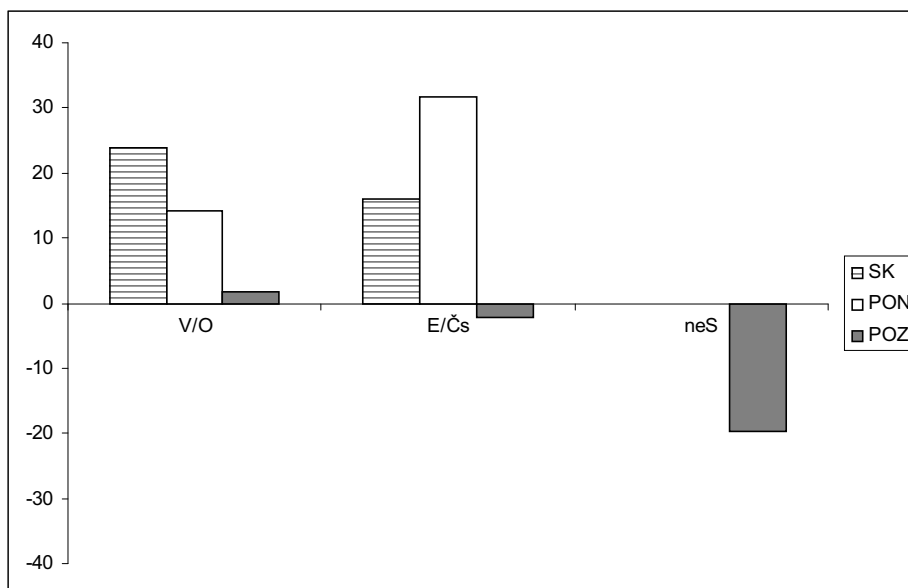
Slika 2. Razlike v osebnostnih dimenzijah (ocena staršev) med štiriletniki brez težav in s težavami v socialnem prilagajanju: velikost (v %) in smer učinka.

Opombe. Velikost učinka je izražena v odstotkih pojasnjene variance. Pozitiven učinek nakazuje višje povprečne ocene določene osebnostne dimenzije pri otrocih brez težav v prilagajanju kot pri otrocih s težavami.

SK = skupina otrok brez težav na področju socialne kompetentnosti v primerjavi z nizko kompetentnimi otroki (vključeni so tudi otroci s sopojavljajočo težavo na drugem/drugih področjih); PON = otroci brez težav ponotranjenja v primerjavi z otroki s težavami ponotranjenja (vključeni so tudi otroci s sopojavljajočo težavo na drugem/drugih področjih); POZ = skupina otrok brez težav pozunanjenja v primerjavi z vrstniki s težavami pozunanjenja (vključeni so tudi otroci s sopojavljajočo težavo na drugem/drugih področjih).

E = ekstravertnost; V = vestnost; neS = nesprejemljivost; N = nevroticizem (čustvena nestabilnost).

Po poročilih staršev ob drugem merjenju se otroci brez težav in tisti s težavami na področju socialne kompetentnosti v izraznosti štirih osebnostnih dimenzij značilno ne razlikujejo (glej sliko 2; vse $df = 1, 298$). Štiriletnike brez težav ponotranjenja so starši v povprečju ocenili kot bolj ekstravertne ($F = 9,42; p < 0,01$) ter manj čustveno nestabilne ($F = 17,99; p < 0,01$) od otrok s težavami ponotranjenja. Štiriletne otroke, ki so bili na podlagi ocen vzgojiteljic uvrščeni v skupino brez težav pozunanjenja, so starši zaznali kot manj nesprejemljive ($F = 5,63; p < 0,05$) od otrok s tovrstnimi težavami v prilagajanju. Velikost učinka za vse opisane statistično pomembne razlike je majhna.

Slika 3. Razlike v osebnostnih dimenzijah (ocena vzgojiteljic) med triletniki brez težav in s težavami v socialnem prilagajanju: velikost (v %) in smer učinka.

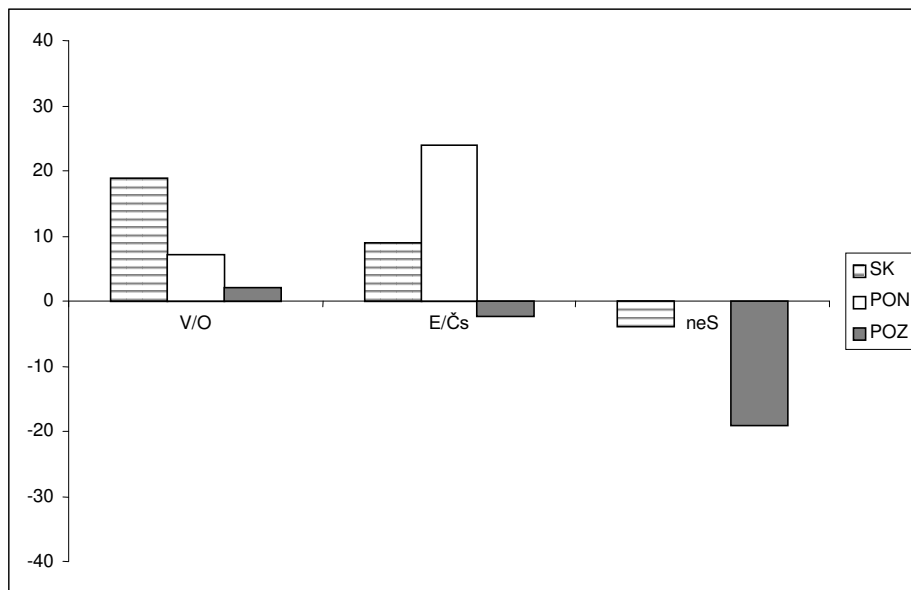
Opombe. Velikost učinka je izražena v odstotkih pojasnjene variance. Pozitiven učinek nakazuje višje povprečne ocene določene osebnostne dimenzije pri otrocih brez težav v prilagajanju kot pri otrocih s težavami.

SK = skupina otrok brez težav na področju socialne kompetentnosti v primerjavi z nizko kompetentnimi otroki (vključeni so tudi otroci s sopojavljajočo težavo na drugem/drugih področjih); PON = otroci brez težav ponotranjenja v primerjavi z otroki s težavami ponotranjenja (vključeni so tudi otroci s sopojavljajočo težavo na drugem/drugih področjih); POZ = skupina otrok brez težav pozunanjenja v primerjavi z vrstniki s težavami pozunanjenja (vključeni so tudi otroci s sopojavljajočo težavo na drugem/drugih področjih).

V-O = vestnost-odprtost; E-Čs = ekstravertnost-čustvena stabilnost; neS = nesprejemljivost.

Glede na ocene osebnostnih dimenzij triletnikov, ki so jih podale vzgojiteljice, se otroci brez težav in tisti s težavami na področju socialne kompetentnosti razlikujejo v izraznosti osebnostnih dimenzij vestnost-odprtost in ekstravertnost-čustvena stabilnost (glej sliko 3; vse $df = 1, 330$). Vzgojiteljice so otroke brez težav na področju socialne kompetentnosti v povprečju zaznale kot bolj vestne-odprte ($F = 103,54$; $p < 0,01$) in bolj ekstravertne-čustveno stabilne ($F = 62,63$; $p < 0,01$) od otrok s težavami na tem področju. Tudi triletne otroke brez težav ponotranjenja so v povprečju ocenile višje na dimenzijah vestnosti-odprtosti ($F = 54,26$; $p < 0,01$) in ekstravertnosti-čustvene stabilnosti ($F = 153,04$; $p < 0,01$) kot otroke s tovrstnimi težavami, učinki za opisane statistično pomembne razlike pa so bili veliki. Poleg tega so vzgojiteljice triletnike brez težav pozunanjenja, v primerjavi z njihovimi vrstniki s temi težavami, v povprečju ocenile kot bolj vestne-odprte ($F = 5,98$; $p < 0,05$; majhen učinek), manj ekstravertne-

čustveno stabilne ($F = 7,49$; $p < 0,01$; majhen učinek) in manj nesprejemljive ($F = 81,26$; $p < 0,01$; velik učinek).

Slika 4. Razlike v osebnostnih dimenzijah (ocena vzgojiteljic) med štiriletniki brez težav in s težavami v socialnem prilagajanju: velikost (v %) in smer učinka.

Opomba. Velikost učinka je izražena v odstotkih pojasnjene variance. Pozitiven učinek nakazuje višje povprečne ocene določene osebnostne dimenzije pri otrocih brez težav v prilagajanju kot pri otrocih s težavami.

SK = skupina otrok brez težav na področju socialne kompetentnosti v primerjavi z nizko kompetentnimi otroki (vključeni so tudi otroci s sopojavljajočo težavo na drugem/drugih področjih); PON = otroci brez težav ponotranjenja v primerjavi z otroki s težavami ponotranjenja (vključeni so tudi otroci s sopojavljajočo težavo na drugem/drugih področjih); POZ = skupina otrok brez težav pozunanjenja v primerjavi z vrstniki s težavami pozunanjenja (vključeni so tudi otroci s sopojavljajočo težavo na drugem/drugih področjih).

V-O = vestnost-odprtost; E-Čs = ekstravertnost-čustvena stabilnost; neS = nesprejemljivost.

Štiriletniki brez težav na področju socialne kompetentnosti in vedenja pozunanjenja se od vrstnikov s težavami razlikujejo v izraznosti vseh treh osebnostnih dimenzij (glej sliko 4; vse $df = 1, 294$), ki temeljijo na ocenah vzgojiteljic. Socialno kompetentne otroke so v povprečju ocenile višje na dimenzijah vestnost-odprtost ($F = 68,47$; $p < 0,01$; velik učinek) in ekstravertnost-čustvena stabilnost ($F = 29,22$; $p < 0,01$; velik učinek) ter nižje na dimenziji nesprejemljivost ($F = 11,46$; $p < 0,01$; majhen učinek) kot otroke s težavami na področju socialne kompetentnosti. Za otroke brez težav pozunanjenja so vzgojiteljice v povprečju podale višje ocene vestnosti-odprtosti ($F = 6,23$; $p < 0,05$; majhen učinek) ter nižje ocene ekstravertnosti-čustvene stabilnosti ($F = 7,14$; $p < 0,01$; majhen učinek) in nesprejemljivosti ($F = 69,45$; $p < 0,01$; velik učinek) kot za

otroke s težavami pozunanjenja. Poleg tega so tiste štiriletne otroke, ki so se glede na poročila vzgojiteljic o socialnem vedenju v vrtcu uvrstili v skupino brez težav ponotranjenja, vzgojiteljice v povprečju ocenile tudi višje na dimenzijah vestnost-odprtost ($F = 22,85$; $p < 0,01$; zmeren učinek) in ekstravertnost-čustvena stabilnost ($F = 92,99$; $p < 0,01$; velik učinek) kot otroke s težavami ponotranjenja.

Težave v socialnem prilagajanju in otrokov tipi osebnosti

Tabeli 2 in 3 prikazujeta število triletnih in štiriletnih otrok, ki so glede na ocene očetov in mam pripadali določenemu (pod)tipu osebnosti (Zupančič in Kavčič, 2004b), ter so v vrtcu izražali težave na enem ali več področjih socialnega prilagajanja. V analize sva vključili le otroke, ki so se glede na ocene obeh staršev uvrstili v isti (pod)tip osebnosti.

Tabela 2: Pogostost težav v socialnem prilagajanju pri triletnikih z različnimi (pod)tipi osebnosti

Socialno prilagajanje	Osebnostni (pod)tipi				Skupaj
	Prožni	Svojeglavi	Povprečni: Manj zaželeni	Povprečni: Zadržani	
SK	6	1	6	4	17
PON	0	1	5	5	11
POZ	2	9	1	0	12
SK+PON	2	2	6	5	15
SK+POZ	1	2	1	0	4
PON+POZ	2	0	1	0	3
SK+POZ+PON	0	0	1	1	2
Brez težav	32	26	26	18	102
Skupaj	45	41	47	33	166

Opombe. SK = težave na področju socialne kompetentnosti; PON = težave ponotranjenja; POZ = težave pozunanjenja; SK+PON = težave na področju socialne kompetentnosti in vedenja ponotranjenja; SK+POZ = težave na področju socialne kompetentnosti in vedenja pozunanjenja; PON+POZ = težave ponotranjenja in pozunanjenja; SK+POZ+PON = težave na področju socialne kompetentnosti, vedenja pozunanjenja in ponotranjenja; Brez težav = otroci, ki se na nobenem izmed treh področij socialnega prilagajanja niso uvrstili v spodnjih 10 percentilov standardizacijskega vzorca.

Ob prvem merjenju se je pogostost doseganja kritičnih rezultatov pri eni ali več lestvicah socialnega prilagajanja statistično pomembno razlikovala med otroki z različnimi (pod)tipi osebnosti ($CC = 0,45$; $p < 0,01$). Razmeroma največ težav ponotranjenja so kazali tisti otroci, ki so se na podlagi starševskih ocen njihovih osebnostnih značilnosti uvrstili v enega od obeh podtipov povprečnega osebnostnega tipa ($\chi^2 = 11,14$; $p < 0,05$). Ti otroci so imeli najpogosteje težave le na tem področju ali na področju vedenja ponotranjenja in socialne kompetentnosti, redko pa v kombinaciji s težavami pozunanjenja. Največ težav pozunanjenja so vzgojiteljice opazile pri tistih triletnikih, ki so se na podlagi starševskih ocen osebnostnih značilnosti uvrstili v svoje glavi tip osebnosti ($\chi^2 = 9,31$; $p < 0,05$). Otroci s prožnim tipom osebnosti so se, v

primerjavi z njihovimi vrstniki, ki so pripadali drugim (pod)tipom, pogosteje uvrstili v skupino brez težav v socialnem prilagajanju ($p > 0,05$). Če so že imeli težave, so se med prožnimi otroki razmeroma najpogosteje pokazale na področju socialne kompetentnosti.

Tabela 3: Pogostost težav v socialnem prilagajanju pri štiriletnikih z različnimi (pod)tipi osebnosti

Socialno prilagajanje	Osebnostni tipi			Skupaj
	Manj zaželeni	Prožni	Povprečni	
SK	11	2	6	19
PON	9	2	0	11
POZ	6	0	8	14
SK+PON	5	0	1	6
SK+POZ	2	1	1	4
PON+POZ	3	0	3	6
SK+POZ+PON	1	0	0	1
Brez težav	57	20	39	116
Skupaj	94	25	58	177

Opombe. SK = težave na področju socialne kompetentnosti; PON = težave ponotranjenja; POZ = težave pozunanjenja; SK+PON = težave na področju socialne kompetentnosti in vedenja ponotranjenja; SK+POZ = težave na področju socialne kompetentnosti in vedenja pozunanjenja; PON+POZ = težave ponotranjenja in pozunanjenja; SK+POZ+PON = težave na področju socialne kompetentnosti, vedenja pozunanjenja in ponotranjenja; Brez težav = otroci, ki se na nobenem izmed treh področij socialnega prilagajanja niso uvrstili v spodnjih 10 percentilov standardizacijskega vzorca.

Tudi ob drugem času merjenja so opazne nekatere razlike v pogostosti izražanja težav na enem ali več področjih prilagajanja med otroki z različnimi tipi osebnosti, vendar te razlike ne dosegajo ravni statistične pomembnosti ($CC = 0,29$; $p > 0,05$). Prožni tip osebnosti je po enem letu ostal strukturno enak, osebnostne dimenzije precejšnjega števila svojeglavih triletnikov so po enam letu tvorile konfiguracijo izrazito povprečno izraženih štirih dimenzij (vse z -vrednosti blizu 0) – povprečni tip, nekateri svojeglavi triletniki pa so leto kasneje izražali prožni in drugi manj zaželeni profil. V slednjega se je pri starosti štiri leta uvrstilo precejšnje število povprečnih triletnikov. Manj zaželeni osebnostni profil (tip) štiriletnikov je bil strukturno podoben podtipu osebnosti z manj zaželenim profilom, prepoznanim pri triletnih otrocih znotraj povprečnega tipa osebnosti (Zupančič in Kavčič, 2004b). Iz tabele 3 je razvidno, da je najmanj prožnih štiriletnikov izražalo težave pri socialnem prilagajanju v vrtcu, vendar se njihovo število ni značilno razlikovalo od tistega, ki bi sledil iz slučajne razvrstitve ($p > 0,05$). Če so bile pri prožnih otrocih prisotne težave, so bile razmeroma najpogostejše na področju socialne kompetentnosti ($p > 0,05$). Štiriletniki z manj zaželenim osebnostnim tipom so, nekoliko pogosteje kot njihovi vrstniki znotraj drugih tipov osebnosti, kazali nizko socialno kompetentnost ($p > 0,05$) in težave ponotranjenja ($p > 0,05$), t.j. težave na enem ali obeh omenjenih področjih prilagajanja. Otroci, ki so se glede na ocene staršev uvrstili v povprečni tip osebnosti, pa so imeli v primerjavi s svojimi vrstniki nekoliko pogosteje težave pozunanjenja ($p > 0,05$).

Težav v otrokovem socialnem prilagajanju in starost ob vstopu v vrtec

V nadaljevanju sva preverjali, ali so se otroci, ki so pričeli obiskovati vrtec pri starosti 15 mesecev ali manj (zgodnji vstop), pri starosti od 16 do 30 mesecev (srednji vstop) ali po 31. mesecu starosti (pozni vstop) med seboj razlikovali v pogostosti izraženih težav v socialnem prilagajanju (glej tabeli 4 in 5).

Tabela 4: Pogostost težav v socialnem prilagajanju pri triletnikih, ki so se v vrtec vključili ob različnih starostih

Socialno prilagajanje	Vstop v vrtec			Skupaj
	Zgodnji	Srednji	Pozni	
SK	13	12	10	35
PON	6	9	14	29
POZ	11	9	5	25
SK+PON	3	4	14	21
SK+POZ	3	2	4	9
PON+POZ	3	1	1	5
SK+POZ+PON	3	4	2	9
Brez težav	75	63	62	200
Skupaj	117	104	112	333

Opombe. SK = težave na področju socialne kompetentnosti; PON = težave ponotranjenja; POZ = težave pozunanjenja; SK+PON = težave na področju socialne kompetentnosti in vedenja ponotranjenja; SK+POZ = težave na področju socialne kompetentnosti in vedenja pozunanjenja; PON+POZ = težave ponotranjenja in pozunanjenja; SK+POZ+PON = težave na področju socialne kompetentnosti, vedenja pozunanjenja in ponotranjenja; Brez težav = otroci, ki se na nobenem izmed treh področij socialnega prilagajanja niso uvrstili v spodnjih 10 percentilov standardizacijskega vzorca.

Otroci, ki so se vključili v vrtec ob različnih starostih, se med seboj niso pomembno razlikovali v pogostosti težav na enem ali več področjih socialnega prilagajanja v vrtcu ob prvem merjenju ($CC = 0,24$; $p > 0,05$), niti eno leto pozneje ($CC = 0,17$; $p > 0,05$). Glede na posamezna področja socialnega prilagajanja, pa je značilno več triletnikov, ki so pričeli obiskovati vrtec okoli tretjega leta starosti, izražalo težave ponotranjenja ($\chi^2 = 6,90$; $p < 0,05$), vsaj v primerjavi z njihovimi vrstniki, ki so se v vrtec vključili prej. Nekoliko več triletnikov, ki so se vključili v vrtec pozno, je tudi imelo težave na področju socialne kompetentnosti ($p > 0,05$), medtem ko so bile težave pozunanjenja nekoliko pogostejše med triletniki, ki so pričeli obiskovati vrtec okoli enega leta starosti ($p > 0,05$). Med ciljnim štiriletniki so bile težave ponotranjanja nekoliko pogostejše prisotne pri otrocih iz skupine poznega vstopa v vrtec, težave pozunanjanja pa so imeli nekoliko pogostejše tisti štiriletniki, ki so se v vrtec vključili zgodaj (oba $p > 0,05$).

Tabela 5: Pogostost težav v socialnem prilagajanju pri štiriletnikih, ki so se v vrtec vključili ob različnih starostih

Socialno prilagajanje	Vstop v vrtec			Skupaj
	Zgodnji	Srednji	Pozni	
SK	12	10	10	32
PON	7	4	10	21
POZ	11	6	8	25
SK+PON	2	1	5	8
SK+POZ	2	1	1	4
PON+POZ	1	3	3	7
SK+POZ+PON	2	1		3
Brez težav	85	80	80	245
Skupaj	122	106	117	345

Opombe. SK = težave na področju socialne kompetentnosti; PON = težave ponotranjenja; POZ = težave pozunanjenja; SK+PON = težave na področju socialne kompetentnosti in vedenja ponotranjenja; SK+POZ = težave na področju socialne kompetentnosti in vedenja pozunanjenja; PON+POZ = težave ponotranjenja in pozunanjenja; SK+POZ+PON = težave na področju socialne kompetentnosti, vedenja pozunanjenja in ponotranjenja; Brez težav = otroci, ki se na nobenem izmed treh področij socialnega prilagajanja niso uvrstili v spodnjih 10 percentilov standardizacijskega vzorca.

Razprava

V predstavljeni študiji sva se osredotočili na osebne značilnosti predšolskih otrok s težavami na treh področjih socialnega prilagajanja, t. j. na področju socialne kompetentnosti, vedenja ponotranjenja in pozunanjenja. Glede na specifične napovedne zveze med osebnostjo predšolskih otrok in njihovo socialno kompetentnostjo, vedenjem ponotranjenja in pozunanjenja (npr. Zupančič in Kavčič, 2003; 2004a, b, v tisku) sva preverjali, ali se otroci brez težav na teh področjih prilagajanja razlikujejo od otrok s težavami, in sicer glede izraznosti posameznih osebnostnih značilnosti kot jih zaznajo njihovi starši v družinskem okolju in vzgojiteljice v vrtcu. Dalje sva ugotavljali, ali je pri otrocih s težavami v socialnem prilagajanju pogosteje izražena določena konfiguracija osebnostnih dimenzij (tip osebnosti) kot pri njihovih vrstnikih brez teh težav in, ali se starost otrok ob vstopu v vrtec povezuje s pogostostjo njihovih težav na področju socialnega prilagajanja v vrtcu.

Težavno vedenje tri- in štiriletnikov

V okviru razmeroma velikega vzorca triletnikov, ki so obiskovali vrtec, sva najprej identificirali otroke s težavami v socialnem prilagajanju. To so bili tisti otroci, ki so na kateremkoli izmed treh pokazateljev socialnega vedenja v vrtcu dosegli kritične rezultate (10. ali nižji percentil). Rezultati v kritičnem območju namreč kažejo na povečano tveganje za razvoj različnih motenj. V primerjavi z istimi otroki, ki so po letu dni ponovno sodelovali v raziskavi, se je razmeroma visok odstotek triletnikov uvrstil v območje kritičnih vrednosti, čeprav jih večina (60%) ni izražala težav na nobenem izmed obravnavanih področij socialnega vedenja. Ko so bili otroci stari štiri leta, se je namreč odstotek otrok, ki niso izražali nikakršnih težav, bistveno povečal (za 11%). Tudi po

posameznih področjih socialnega vedenja so bile težave pri štiriletnikih izražene približno v pričakovanem odstotku, t. j. v podobnem kot pri reprezentativnem standardizacijskem vzorcu slovenskih predšolskih otrok, starih od 30 mesecev do sedem let (LaFreniere idr., 2001).

Eden izmed razlogov pogostejše prisotnosti težav na različnih področjih socialnega prilagajanja pri triletnikih, v primerjavi z istimi otroci leto dni kasneje in s starostno heterogenimi predšolskimi otroki v reprezentativnem vzorcu, je sovariiranje kronološke starosti otrok z njihovim socialnim prilagajanjem. V tem kontekstu so bile ugotovljene razmeroma najvišje pozitivne povezave med starostjo predšolskih otrok in socialno kompetentnostjo ter razmeroma najnižje in negativne (te niso dosegle ravnih statistične pomembnosti) med starostjo in vedenjem pozunanjenja (LaFreniere, idr., 2001). Skladno s temi ugotovitvami je tudi v pričujoči študiji po letu dni razmeroma najbolj upadel odstotek otrok s težavami na področju socialne kompetentnosti (od 22% na 14%), najmanj pa odstotek otrok s težavami pozunanjenja (od 14% na 11%). Drugi razlog zelo verjetno izhaja iz dejstva, da se je tretjina otrok, ki so sodelovali v študiji, v vrtec vključila okoli tretjega leta starosti in se po preteku povprečno dveh mesecev (glej razdelek *Udeleženci*) še niso prilagodili na ta pomembni življenjski dogodek. Rezultati predhodnih analiz podatkov so namreč pokazali, da vzgojiteljice pri triletnikih, ki so se pred nekaj meseci vključili v vrtec, zaznavajo značilno več vedenja ponotranjenja kot med enako starimi otroki, ki so začeli obiskovati vrtec v starosti enega do dveh let (Zupančič in Kavčič, 2004c). Leto dni kasneje pa se isti otroci, ki so se v vrtec vključili različno stari, med seboj niso več značilno razlikovali glede socialnega vedenja (Zupančič in Kavčič, v tisku). Rezultati pričujoče analize skladno z navedenim kažejo, da se je odstotek triletnikov z izraženimi težavami ponotranjenja po letu dni znižal z 19% na 11%. Triletniki, ki so se v vrtec vključili okoli tretjega leta starosti, so značilno pogosteje izražali težave ponotranjenja kot njihovi vrstniki, ki so začeli obiskovati vrtec prej, razlike v pogostosti teh težav pa so bile po enem letu manjše in nepomembne. Na podlagi tega sklepava, da so bile težave ponotranjenja pri triletnikih pogostejše tudi zato, ker je imelo precejšnje število otrok pri tej starosti zaradi nedavnega vstopa v vrtec začetne (in običajne) težave pri prilagajanju na življenje v novem življenjskem kontekstu.

Tretji razlog za starostni upad težav v socialnem prilagajanju bi lahko bil starostni upad v prispevku različnih situacijskih dejavnikov k otrokovim trenutno izraženim težavam v socialnem vedenju. Rezultati analize kažejo, da so pri večini otrok v enoletnem obdobju težave prehodne in vztrajajo pri približno 5% otrok na področju socialne kompetentnosti (vključno s sopojavnostjo težav na drugih področjih), pri 6% otrok na področju vedenja ponotranjenja in pri 2% na področju vedenja pozunanjenja. V primerjavi z odstotkom otrok, pri katerih so se pojavljale multiple težave (na dveh ali vseh treh področjih socialnega prilagajanja), je tudi bistveno višji odstotek tri- in štiriletnih otrok izražal težave na enem področju socialnega prilagajanja, razmeroma najpogosteje na področju socialne kompetentnosti. Te težave so opazne preko: (a) otrokovega redkega izražanja pozitivnega razpoloženja, majhne pripravljenosti za igro in zanimanja za dogajanje v vrtcu, nizkega raziskovanja in samozavesti, nizke stopnje potrpežljivosti, zaznavanja in razumevanja težav drugih v skupini; (b) otrokovega težavnega vključevanja v vrstniško skupino (npr. v igro, zabavo, skupinsko delo) in dogovarjanja o rešitvi sporov z vrstniki, nizke stopnje pripravljenosti pomagati drugim otrokom in vzgojiteljicam ter deliti svoje stvari z drugimi; (c) nizke ravnih otrokovega sodelovanja z vrstniki in odraslimi v skupini, pomanjkanja vztrajnosti pri samostojnem reševanju manjših težav in iniciativnosti pri vzpostavljanju stikov z drugimi. Manj pogoste od težav na področju socialne kompetentnosti, a podobno vztrajne skozi enoletno obdobje,

so bile otrokove težave ponotranjenja. Te se kažejo v: (a) pogostem izražanju potrnosti, utrujenosti, jokavosti, izogibanju novim ljudem, stvarjem in situacijam, lahko tudi v regresivnem vedenju; (b) razmeroma nizki ravni dejavnosti (npr. pri igri, skupinskem delu) in neodzivnosti v vrstniški skupini, relativni osamljenosti v vrtcu in prezrtosti s strani drugih otrok v skupini; (c) relativni odvisnosti od odraslih v vrtcu, in sicer kot pomanjkanje samostojnosti pri spoprijemanju z manjšimi frustracijami, nepripravljenost soočanja z izzivi, pretirana težnja k iskanju pozornosti odraslih in pričakanje pretirane pomoči s strani odraslih. Razmeroma najredkeje in tudi najbolj prehodno so se pri otrocih izrazile težave pozunanjenja. Tri- in štiriletniki s težavami pozunanjenja imajo težave pri sprejemanju omejitev, na težave se odzivajo z jezo, negodovanjem, hitro vzkípijo. Nasploh imajo nizko sposobnost nadzora negativnega čustvovanja in vedenja. Nagnjeni so k temu, da škodujejo drugim otrokom, jih pogosto tepejo in ustrahujejo, uničujejo stvari, njihovo vedenje v skupini pa običajno stopnjuje konflikt. V odnosih z vrstniki so osredotočeni le nase, na lastne potrebe in želje ter poskušajo biti neprestano v središču pozornosti. Pogosto se upirajo avtoriteti odraslih, kljubujejo predlogom, navodilom, zahtevam vzgojiteljic, neugodno se odzivajo na razumne utemeljitve omejitev in z velikimi težavami sprejemajo kompromise.

Osebnostne značilnosti in težave v socialnem prilagajanju

Robustne osebnostne dimenzije kot jih zaznavajo starši pri svojih predšolskih otrocih v družinskem kontekstu in ocenjujejo s pomočjo novega merskega pripomočka, *Vprašalnika individualnih razlik med otroki* (Halverson idr., 2003), značilno razlikujejo otroke s težavami v socialnem prilagajanju v vrtcu od otrok, pri katerih vzgojiteljice takih težav ne opažajo. Razlikovalna moč otrokovih osebnostnih dimenzij je sicer majhna, vendar se bistveno poveča, če te značilnosti ocenjujejo vzgojiteljice v vrtcu. Starševe ocene otrokovih osebnostnih značilnosti temeljijo na podatkih, ki jih o otrokih dobijo v družinskem kontekstu, ocene vzgojiteljic pa na tistih, ki jih zaznajo v vzgonjoizobraževalnem okolju. Ne glede na to, da v izraznosti otrokovih osebnostnih značilnosti obstajajo pomembne medkontekstualne doslednosti (Zupančič in Kavčič, 2004a, 2005a), pa se ti obnašajo nekoliko različno v različnih kontekstih (glej tudi Harris, 1998). Poleg tega ocenjevalci v različnih socialnih vlogah presojujejo otrokove lastnosti (Funder in West, 1993) in specifično vedenje z nekoliko različnih perspektiv ter uporabljajo različne referenčne točke za presojanje individualnih razlik med posamezniki. Za razliko od staršev npr. vzgojiteljice opazujejo otrokovo vedenje v skupini vrstnikov, otrokove značilnosti ocenjujejo z vzgojnoizobraževalne perspektive, njihove presoje pa najverjetneje temeljijo na večji količini podatkov o individualnih razlikah med otroki, saj imajo več izkušenj pri delu z različnimi otroki (Zupančič in Kavčič, v tisku). Po drugi strani je lahko v primeru, ko so otrokovo osebnost in socialno vedenje ocenjevale vzgojiteljice, do bistveno višjih povezav med osebnostnimi značilnostmi otrok in njihovimi težavami v socialnem prilagajanju prišlo zaradi t.i. napake istega ocenjevalca. Rezultati predhodnih vzdolžnih analiz podatkov, ki niso ločeno obravnavale otrok s težavami (Zupančič in Kavčič, 2004b), sicer kažejo, da je ta napaka zelo malo verjetna pri napovedovanju socialne kompetentnosti in vedenja pozunanjenja, pojavlja pa se v napovednih zvezah med osebnostjo in vedenjem ponotranjenja.

Zaznana izraznost otrokovih osebnostnih dimenzij je značilno razlikovala otroke brez težav v socialnem prilagajanju od otrok s težavami, prav tako tudi med otroki z različnimi vrstami težav. Razlikovalne zveze so se pojavljale pri tri in štiri leta starih otrocih ter preko ocen več ocenjevalcev, in sicer v smeri, predpostavljeni na podlagi rezultatov drugih študij, ki so podprli linearno sovariiranje osebnostnih značilnosti s

socialnim prilagajanjem, vedenjem ponotranjenja in pozunanjenja (npr. Halverson idr., 2003; Prinzie idr., 2004; Slobodskaya, 2004; Zupančič in Kavčič, 2003, 2004b, 2005b). Triletnike, ki so imeli v vrtcu težave na področju socialne kompetentnosti, so starši v kontekstu družinskega okolja zaznali kot nekoliko manj ekstravertne in nekoliko bolj čustveno nestabilne od njihovih vrstnikov brez težav na tem področju. Leto dni kasneje pa se otroci z izrazito nizko socialno kompetentnostjo glede štirih robustnih osebnostnih dimenzij kot so jih ocenili starši niso razlikovali od štiriletnikov, ki so jih vzgojiteljice ocenile v okviru normativnega območja socialne kompetentnosti. V primerjavi s področjem socialne kompetentnosti so osebnostne dimenzije nekoliko bolj razlikovale med otroki brez težav in tistimi s težavami ponotranjenja ter pozunanjenja. Triletnike, ki so jih vzgojiteljice opisale kot razmeroma potrte, anksiozne, razmeroma izolirane od vrstnikov v skupini, odvisne od vzgojiteljice in njene pomočnice (težave ponotranjenja), so starši zaznali kot značilno bolj boječe/negotove in socialno plašne (nevroticizem), manj družabne, dejavne, odprte do izkušenj, manj nagnjene k izražanju pozitivnih čustev, manj obzirne in ugodljive (ekstravertnost), manj organizirane, usmerjene k dosežku, inteligentne in bolj odkrenljive (vestnost) ter kot manj asertivne, gospodovalne, antagonistične in nagnjene k negativnem čustvovanju (nesprejemljivost) od otrok brez težav ponotranjenja. Ekstravertnost in nevroticizem, ki sta razmeroma najbolje razlikovala med triletniki brez težav in s težavami ponotranjenja, sta se izkazala kot značilno razlikovalna tudi leto kasneje. Triletniki, ki so se v vrtcu do vrstnikov vedli bolj napadalno, egotistično, do vzgojiteljic pa bolj nasprotno in so bili nasplošno bolj jezljivi (težave pozunanjenja), so se od vrstnikov brez tovrstnih težav razlikovali glede nekoliko višje izražene nesprejemljivosti in čustvene stabilnosti (nizek nevroticizem). Tudi po enem letu so otroke s težavami pozunanjenja njihovi starši zaznali kot značilno bolj nesprejemljive.

Tri- in štiriletnike s težavami na področju socialne kompetentnosti so vzgojiteljice zaznale kot bistveno manj vestne-odprte, pa tudi kot precej manj ekstravertne-čustveno stabilne od njihovih socialno kompetentnejših vrstnikov. Na podlagi istih osebnostnih dimenzij so se od otrok brez težav razlikovali tudi otroci s težavami ponotranjenja, vendar so se tri- in štiriletniki s težavami ponotranjenja od vrstnikov brez teh težav v večji meri razlikovali glede nizke ekstravertnosti-čustvene stabilnosti kot glede vestnosti-/odprtosti, pri otrocih z nizko socialno kompetentnostjo pa je bilo obratno. Pri obeh starostih so vzgojiteljice ocenile otroke s težavami pozunanjenja kot bistveno bolj nesprejemljive, nekoliko manj vestne-odprte in nekoliko bolj ekstravertne-čustveno stabilne od otrok brez teh težav. Medtem ko je razlikovalna moč otrokovih osebnostnih značilnosti, zaznanih v družinskem kontekstu, upadla po enem letu, so povezave med osebnostnimi značilnostmi, zaznanimi v vrtcu, in otrokovim socialnim vedenjem ostale podobno visoke. Navedeni rezultati podpirajo hipotezo o socializaciji v skupini J. R. Harris (1998), po kateri naj bi se pri istih otrocih v različnih kontekstih razvijale in izražale nekoliko različne osebnostne značilnosti. Lastnosti, ki se npr. razvijajo v vzgojnoizobraževalnem kontekstu, naj bi se zato v razvoju podobno ali celo v večji meri povezovale z otrokovim specifičnim socialnim vedenjem v istem kontekstu kot lastnosti, ki se razvijajo v družinskem kontekstu.

Diferencialne zveze med osebnostjo otrok in specifičnimi težavami v socialnem prilagajanju so glede vsebine posameznih povezav, ne pa tudi njihove velikosti, podobne med konteksti (med osebnostnimi značilnostmi kot jih pri otrocih zaznajo starši doma in vzgojiteljice v vrtcu ter socialnim vedenjem otrok v vrtcu) in pri različno starih predšolskih otrocih. Te povezave pa so večje in vzdolžno bolj dosledne v kontekstu vrtca. Tri- in štiriletniki, ki jih npr. starši in vzgojiteljice zaznavajo kot bolj nesprejemljive, značilno pogosteje izražajo težave pozunanjenja v primerjavi z bolj sprejemljivimi

vrstniki, pri nizko ekstravertnih in čustveno nestabilnih otrocih obeh starosti pa se pogosteje kažejo težave ponotranjenja. Zaradi osebnostnih razlik verjetno otroci diferencialno izražajo specifične vedenjske tendence v skupini v vrtcu, ki ustrezajo njihovim individualnim značilnostim. Socialna zadržanost, boječnost, negotovost, socialna plašnost in pasivnost nizko ekstravertnih-čustveno nestabilnih otrok npr. prispevajo k inhibiciji približevalnega vedenja vrstnikom, čustvenega izražanja, izogibanju izzivom in posledično k preztosti v skupini (težave ponotranjenja). Po drugi strani lahko otrokove individualne značilnosti v danem socialnem kontekstu vztrajajo, ker vodijo do progresivne akumulacije svojih lastnih posledic. Nasprotnovalni otroci z močno voljo, nagnjeni k izkušnjam sovražnih čustev (nesprejemljivost) npr. izkusijo precej težav pri prilagajanju zahtevam vrstnikov in odraslih v skupini ter tako oblikujejo dodatne okoliščine, ki vzbuja razdražljivost, napadalnost, nestrpnost, osredotočenost nase (težave pozunanjenja) (Caspi in Silva, 1995; Zupančič in Kavčič, v tisku).

Povezave med otrokovimi težavami v socialnem prilagajanju in njegovo pripadnostjo osebnostnemu tipu se nasplošno skladajo z zgoraj navedenimi ugotovitvami, ki izhajajo iz pristopa, osredotočenega na posamezne osebnostne dimenzije. Tipi otrokove osebnosti, empirično ugotovljeni s podatki vprašalnika *VIRO*, so se dosedaj izkazali kot notranje ponovljivi v primerih, ko so otroke ocenjevali mame in očetje (Zupančič idr., v tisku). Zato sva avtorici tega prispevka ugotavljali le povezavo med otrokovo pripadnostjo posebnemu izmed (pod)tipov osebnosti, ki izhajajo iz starševih poročil o otroku, in pogostostjo otrokovih težav v socialnem prilagajanju. Triletniki, ki so se glede na ocene obeh staršev uvrstili v povprečni tip osebnosti (razmeroma nizka ekstravertnost in vestnost ter razmeroma visok nevroticizem), so pogosteje izražali težave ponotranjenja v vrtcu kot otroci z drugačno konstelacijo osebnostnih dimenzij. Svoje glavi triletniki, za katere sta značilni predvsem razmeroma visoka ekstravertnost in nesprejemljivost, so v vrtcu pogostje izražali težave pozunanjenja kot njihovi prožni in povprečni vrstniki. Zveze, ki so sledile iz tipološkega pristopa, pa so bile manj očitne kot tiste, ki so upoštevale variacije po posameznih osebnostnih dimenzijah. Pri leto starejših otrocih se prve niti niso pokazale kot statistično značilne, in sicer kljub temu, da sva v tipološki analizi podatkov upoštevali le otroke, ki so bili glede na ocene mam in očetov uvrščeni v isti osebnostni (pod)tip. Tako se namreč bistveno izboljša napovedna veljavnost osebnostnih (pod)tipov v primerjavi s tisto, ki temelji na oceni enega ocenjevalca (Zupančič idr., 2005). Po eni strani je zaradi upoštevanja le dosledno uvrščenih otrok prišlo do bistvenega zmanjšanja vzorca, kar seveda vpliva na kritični rezultat, pri katerem se pokaže statistično pomembna zveza. Po drugi strani pa iz dosedaj opravljenih empiričnih primerjav o relativni napovedni moči osebnostnih tipov nasproti dimenzijam (Asendorpf, 2003; Costa, Herbst, McCrae, Samuels in Ozer, 2002; Zupančič idr., v tisku) sledi, da konfigurativni tipi prej vodijo do pomembne izgube napovednih informacij kot do pridobitve novih informacij, ki bi utegnile izhajati iz interakcij med posameznimi dimenzijami.

Sklepi

Na podlagi predstavljenih rezultatov sklepava, da so težave pri socialnem prilagajanju v vrtcu med triletnimi otroku v precejšnji meri prehodne. Vključitev otrok v vrtec je eden izmed pomembnih dejavnikov, ki prispeva k tem težavam, zlasti k težavam ponotranjenja. Očitno pogostnost težav v socialnem prilagajanju pri malčkih, ki so se v vrtec vključili ob različnih starostih (med enim in tretjim letom starosti), upade na običajno raven, ko obiskujejo vrtec eno leto, morda tudi prej, zanesljivo pa še ne po dveh mesecih od vstopa v vrtec. Med tri- in štiriletnimi otroki so razmeroma pogosteje

izražajo težave na področju socialne kompetentnosti, medtem ko se težave pozunanjenja v tej starosti pojavljajo najredkeje. Glede na ugotovljeno prehodnost težav predpostavlja, da težave v socialnem prilagajanju z večjo verjetnostjo predstavljajo dejavnik razvojnega tveganja v primerih, ko vztrajajo dlje časa in, če se pojavljajo na več področjih socialnega prilagajanja. Prileganje dejstev tej predpostavki bova ugotavljali v nadaljevanju raziskave, saj bova razvoj istih otrok spremljali še v srednje otroštvo.

Ocene osebnostnih dimenzij, ki temeljijo na starševih in vzgojiteljičinih opažanjih otrokovih lastnosti, se razlikovalno povezujejo s težavnim vedenjem otrok v vrtcu. Povezave med osebnostjo in težavami v socialnem prilagajanju pa so močnejše, če ocene otrokovih osebnostnih značilnosti izhajajo iz vzgojiteljičinih ocen. Čeprav obstaja verjetnost, da ta sklop povezav vključuje napako istega ocenjevalca, na podlagi predhodnih rezultatov (Zupančič in Kavčič, 2004b) sklepava, da so te povezave višje predvsem zato, ker se nanašajo na podatke o otrocih, pridobljene znotraj istega konteksta, t.j. vrtca. Posamezne osebnostne dimenzije v primerjavi s celotno konstelacijo štirih dimenzij (tipi osebnosti) tudi bolje razlikujejo med otroki brez težav in tistimi s težavami v socialnem prilagajanju ter med otroki z različnimi vrstami težav. Seveda je v okviru opravljene raziskave potrebno upoštevati določene omejitve. Rezultati so bili sicer dobljeni s podatki o razmeroma velikem in precej reprezentativnem vzorcu slovenskih tri- in štiriletnikov, vendar je ta vključeval le otroke, ki obiskujejo vrtec. O istih otrocih so tudi poročali različni ocenjevalci v dveh vzdolžnih meritvah, podatki pa so bili zbrani le s pomočjo (sicer psihometrično neoporečnih) vprašalnikov. V nadaljnih raziskavah bi bilo potrebno poleg pristopa več ocenjevalcev uporabiti tudi pristop, ki bi temeljil na več metodah.

Poleg navedenega dobljeni rezultati podpirajo sočasno kriterijsko veljavnost zgodnjih mer otrokove osebnosti, predhodnikov t.i. Velikih pet v mladostništvu in odraslosti. Na podlagi sočasnih povezav med osebnostnimi značilnostmi in težavami v prilagajanju pri predšolskih otrocih predpostavlja, da izraznost določenih robustnih dimenzij osebnosti (npr. nevroticizem) predstavlja enega izmed dejavnikov tveganja za razvoj težav ali celo motenj v kasnejšem razvoju, kar bi bilo potrebno upoštevati v prihodnjih vzdolžnih raziskavah na področju razvojne psihopatologije. Med pomembnimi raziskovalnimi vprašanji bi bilo potrebno preveriti vzdolžne povezave med osebnostjo otrok in kasnejšimi težavami v njihovem socialnem prilagajanju, razvojne trende v sočasnih povezavah med otrokovo osebnostjo "doma" in "v vrtcu" ter težavami pri socialnem prilagajanju v vzgojnoizobraževalnem kontekstu. Poleg tega bi morali v nadaljnih raziskavah otrokovo osebnost obravnavati v povezavi z drugimi potencialnimi dejavniki tveganja in preveriti morebitne moderatorske učinke teh dejavnikov na kasnejše razvojne izide.

Literatura

- Ahadi, S. A. in Rothbart, M. K. (1994). Temperament, development, and the Big Five. V: C. F. Halverson, Jr., G. A. Kohnstamm in R. P. Martin (ur.), *The developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood* (str. 189–208). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Asendorpf, J. B. (2003). Head-to-head comparison of the predictive validity of personality types and dimensions. *European Journal of Personality*, 17, 327–346.
- Asendorpf, J. B., Borkenau, P., Ostendorf, F. in van Aken, M. A. G. (2001). Carving personality description at its joints: Confirmation of three replicable personality prototypes for both children and adults. *European Journal of Personality*, 15, 169–198.
- Asendorpf, J. B. in van Aken, M. A. G. (1999). Resilient, overcontrolled, and undercontrolled personality prototypes in childhood: Replicability, predictive power, and the trait-type issue. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 815–832.

- Belsky, J., Friedman, S. L. in Hsieh, K.-H. (2001). Testing a core emotion-regulation prediction: Does early attentional persistence moderate the effect of infant negative emotionality on later development? *Child Development*, 72, 123–133.
- Block, J. (1995). A contrarian view of the five-factor approach to personality description. *Psychological Bulletin*, 117, 187–215.
- Caspi, A. (2000). The child is father of the man: Personality continuities from childhood to adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 158–172.
- Caspi, A. in Silva, P. A. (1995). Temperamental qualities at age three predict personality traits in young adulthood: Longitudinal evidence from a birth cohort. *Child Development*, 66, 486–498.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Coplan, R. J. in Rubin, K. H. (1998). Exploring and assessing non-social play in the preschool: The development and validation of the Preschool Play Behavior Scale. *Social Development*, 7, 72–91.
- Costa, P. T., Jr., Herbst, J. H., McCrae, R. R., Samuels, J. in Ozer, D. J. (2002). The replicability of three personality types. *European Journal of Personality*, 16, 73–87.
- Deater-Deckard, K. in Plomin, R. (1999). An adoption study of the etiology of teacher and parent reports of externalizing behavior problems in middle childhood. *Child Development*, 70, 144–154.
- De Fruyt, F., Mervielde, I. in Van Leeuwen, K. (2002). The consistency of personality type classification across samples and Five-Factor measures. *European Journal of Personality*, 16, 57–72.
- Digman, J. M. in Shmelyov, A. G. (1996). The structure of temperament and personality in Russian children. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 341–351.
- Ehrler, D. J., Evans, G. J. in McGhee, R. L. (1999). Extending the Big-Five theory into childhood: A preliminary investigation into the relationship between Big-Five personality traits and behavior problems in children. *Psychology in the Schools*, 36(6), 451–458.
- Eisenberg, N., Cumberland, A., Spinard, T. L., Fabes, R. A., Shepard, S. A., Reiser, M., Murphy, B. C., Losoya, S. H. in Guthrie, I. K. (2001). The relations of regulation and emotionality to children's externalizing and internalizing problem behavior. *Child Development*, 72, 1112–1134.
- Eisenberg, N., Fabes, R. A., Murphy, B., Maszk, P., Smith, M. in Karbon, M. (1995). The role of emotionality and regulation in children's social functioning: A longitudinal study. *Child Development*, 66, 1360–1384.
- Eisenberg, N., Fabes, R. A., Shepard, S. A., Murphy, B. C., Guthrie, I. K., Jones, S., Friedman, J., Poulin, R. in Maszk, P. (1997). Contemporaneous and longitudinal prediction of children's social functioning from regulation and emotionality. *Child Development*, 68, 642–664.
- Eisenberg, N., Guthrie, I. K., Fabes, R. A., Shepard, S., Losoya, S., Murphy, B. C., Jones, S., Poulin, R. in Reiser, M. (2000). Prediction of elementary school children's externalizing problem behaviors from attentional and behavioral regulation and negative emotionality. *Child Development*, 71, 1367–1382.
- Fabes, R. A. Eisenberg, N., Jones, S., Smith, M., Guthrie, I., Poulin, R., Shepard, S. in Friedman, J. (1999). Regulation, emotionality, and preschoolers' socially competent peer interactions. *Child Development*, 70, 432–442.
- Funder, D. C. in West, S. G. (1993). Consensus, self-other agreement, and accuracy in personality judgement: An introduction. *Journal of Personality*, 61, 457–476.
- Graziano, W. G., Jensen-Campbell, L. A. in Sullivan-Logan, G. M. (1998). Temperament, activity, and expectations for later personality development. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 1266–1277.
- Halverson, C. F., Jr., Havill, V. L., Deal, J., Baker, S. R., Victor, B. J., Pavlopoulos, V., Besevegis, E. in Wen, L. (2003). Personality structure as derived from parental ratings of free descriptions of children: The Inventory of Child Individual Differences. *Journal of Personality*, 71, 995–1026.
- Harris, J. R. (1998). *The nurture assumption. Why children turn out the way they do*. New York: Touchstone.
- Hart, D., Atkins, R. in Fegley, S. (2003). *Personality and development in childhood: A person-centered approach*. Monographs of the Society for Research in Child Development, 68(1).
- Hart, D., Hofmann, V., Edelstein, W. in Keller, M. (1997). The relation of childhood personality types to adolescent behavior and development: A longitudinal study of Icelandic children. *Developmental Psychology*, 33, 195–205.

- Kavčič, T. (2004). *Razvoj osebnosti predšolskih otrok: povezave z osebnostnimi značilnostmi staršev in sorojencev ter medosebnimi odnosi v družini*. Neobjavljena doktorska disertacija, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.
- Kenrick, D. T. in Funder, D. C. (1988). Profiting from controversy: Lessons from person-situation debate. *American Psychologist*, 43, 23–34.
- Kohnstamm, G. A., Halverson, C. F., Jr., Mervielde, I. in Havill, V. L. (ur.) (1998). *Parental descriptions of child personality*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- LaFreniere, P. J. in Dumas, J. E. (1995a). *Social Competence and Behavior Evaluation, Preschool Edition (SCBE)*. Los Angeles: Western Psychological Services.
- LaFreniere, P. J. in Dumas, J. E. (1995b). Behavioral and contextual manifestations of parenting stress in mother-child interaction. *Early Education and Development*, 6(1), 73–91.
- LaFreniere, P. J., Dumas, J. E., Zupančič, M., Gril, A. in Kavčič, T. (2001). *Vprašalnik o socialnem vedenju otrok. SV-O priročnik*. Ljubljana: Center za psihodiagnostična sredstva.
- Lamb, M. E., Chuang, S. S., Wessels, H., Broberg, A. G. in Hwang, C. P. (2002). Emergence and construct validation of the Big Five factors in early childhood: A longitudinal analysis of their ontogeny in Sweden. *Child Development*, 73, 1517–1524.
- Lemery, K. S., Essex, M. J. in Smider, N. A. (2002). Revealing the relation between temperament and behavior problem symptoms by eliminating measurement confounding: Expert ratings and factor analyses. *Child Development*, 73, 867–882.
- Martin, R. P. in Bridger, R. (1999). *The Temperament Assessment Battery for Children-Revised: Manual*. Athens, GA: School Psychology Clinic Publishing.
- McCrae, R. R. in Costa, P. T., Jr. (1997). Personality trait structure as a human universal. *American Psychologist*, 52, 509–516.
- Mervielde, I. in Asendorpf, J. B. (2000). Variable-centred and person-centred approaches to childhood personality. V: S. E. Hampson (ur.), *Advances in personality psychology* (str. 37–76). Hove, UK: Psychology Press Ltd.
- Mervielde, I., Buyst, V. in De Fruyt, F. (1995). The validity of the Big Five as a model for teacher's ratings of individual differences among children aged 4–12 years. *Personality and Individual Differences*, 18, 525–534.
- Mervielde, I. in De Fruyt, F. (1999). Construction of the Hierarchical Personality Inventory for Children (HiPIC). V: I. Mervielde, I. Deary, F. De Fruyt in F. Ostendorf (ur.), *Personality psychology in Europe. Proceedings of the eighth European conference on personality psychology* (str. 107–127). Tilburg: Tilburg University Press.
- Mervielde, I. in De Fruyt, F. (2002). Assessing children's traits with the Hierarchical Personality Inventory for Children. V: B. De Raad in M. Perugini (ur.), *Big Five Assessment* (str. 129–146). Gottingen: Hogrefe & Hoger Publishers.
- Prinz, P., Onghena, P., Hellinckx, W., Grietens, H., Ghesquière, P. in Colpen, H. (2004). Parent and child personality characteristics as predictors of negative discipline and externalizing problem behaviour in children. *European Journal of Personality*, 18, 73–102.
- Quay, H. C. (1987). *The Revised Behavior Problem Checklist*. Coral Gables, FL.
- Robins, R. W., John, O. P., Caspi, A., Moffitt, T. E. in Stouthamer-Loeber, M. (1996). Resilient, overcontrolled, and undercontrolled boys: Three replicable personality types. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 157–171.
- Rothbart, M. K., Ahadi, S. A., Hershey, K. L. in Fisher, P. (2001). Investigations of temperament at three to seven years: The Children's Behavior Questionnaire. *Child Development*, 72, 1394–1408.
- Rothbart, M. K. in Bates, J. E. (1998). Temperament. V: W. Damon in N. Eisenberg (ur.), *Social emotional and personality development* (vol. 3, str. 105–176). New York: Wiley.
- Slobodskaya, H. (2004). *Personality and family life style as predictors of child adjustment*. Prispevek predstavljen na 15. konferenci o temperamentu, Athens, GA, USA.
- Zupančič, M. (2004). Osebnostne dimenzije in tipi v okviru petfaktorskega modela: od zgodnjega otroštva do pozne odraslosti. *Anthropos*, 1/4, 293–314.
- Zupančič, M., Gril, A. in Kavčič, T. (2001). Socialno vedenje in sociometrični položaj predšolskih otrok v vrtcu. *Psihološka obzorja*, 10(2), 67–88.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2003). Contemporaneous prediction of social behavior in preschool children from a set of early personality dimensions. *Studia Psychologica*, 45(3), 187–201.

- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2004a). Personality structure in Slovenian three-year-olds: The Inventory of Child Individual Differences. *Psihološka obzorja*, 13(1), 9–27.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2004b). *Early child personality, home environment and adjustment in pre-school: A follow-up study from a multi-informant perspective*. Prispevek predstavljen na 15. konferenci o temperamentu, Athens, GA, ZDA.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2004c). Early versus late entry to preschool: Some developmental implications. *European Early Childhood Education Research Journal*, 12(1), 119–131.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2005a). *Stability and change in individual differences through early childhood: A multi-informant perspective*. Prispevek predstavljen na Srečanju o temperamentu in osebnosti, Atlanta, GA, ZDA.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2005b). Child personality measures as contemporaneous and longitudinal predictors of social behaviour in preschool. *Psihološka obzorja*, 14(1), 17–34.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (v tisku). *The age of entry into high-quality pre-school, child and family factors, and developmental outcomes in early childhood*. *European Early Childhood Education Research Journal*, 14(1).
- Zupančič, M., Podlesek, A. in Kavčič, T. (2005). *Personality (sub)types as derived from parental reports on 3-year-olds*. Neobjavljeno raziskovalno poročilo, Oddelek za psihologijo, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.
- Zupančič, M., Podlesek, A. in Kavčič, T. (v tisku). Personality types as derived from parental reports on 3-year-old. *European Journal of Personality*.
- Zupančič, M., Sočan, G. in Kavčič, T. (v recenziji). *Consistency in personality traits and domains over the pre-school years*.